

GÁRDONYI ALBERT
MAGYARORSZÁGI
KÖNYVNYOMDÁSZAT ÉS
KÖNYVKERESKEDELEM
A 18. SZÁZADBAN

*O. Musten ich bitte dich, nehme mir das
Jugendführer!*

Könyvtári Füzetek

cimmal megindult vállalatunk célja, hogy *a magyar könyvtárosok és könyvgyűjtők kezébe régóta nélkülözött szerszámokat adjon*. Ennek a sorozatnak — noha tartja a kapcsolatot a *Könyvtári Szemlével*, melytől született — füzetek között olyan tanulmányok is meg fognak jelenni, melyek nem a Könyvtári Szemlében láttak napvilágot.

Eddig megjelentek :

1. sz. Dienes László

Walter Hoffman könyvtári törekvései.

Szabó Ervinnek a Könyvtári Füzetek elé írt cikkével.

2. sz. Gárdonyi Albert

Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században

(2 műlappal)

3. sz. Kacziány Géza

A magyar mémoire-irodalom

Ballagi Aladár előszavával.

Tervbe véve :

A könyvválogatás elvei a nyilvános könyvtárak szempontjából

Irja Dienes László.

Hogyan rendezzünk be könyvtárat

— Könyvtári beszerzési források jegyzéke. Építő- és ábutorzási tervek és költségshámítások könyvtártípusok szerint. —

Vezérfonal szegény könyvkedvelők számára

— Olcsó és szép magyar- és idegennyelvű irodalom jegyzéke. —

Mit olvassanak a szülők ?

Könyvtári műkifejezések szótára

Tudomány és szépirodalom

— Kísérlet egy szépirodalmi tárgyi katalógus megalkotására. —

KÖNYVTÁRI FÜZETEK

2. SZ.

SZERKESZTI KÖHALMI BÉLA

2. SZ.

Gárdonyi Albert

GÁRDONYI ALBERT

MAGYARORSZÁGI KÖNYVNYOMDÁSZAT ÉS KÖNYVKERESKEDELEM A 18. SZÁZADBAN

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
BUDÁRA ÉS PESTRE

BUDAPEST, 1917

• KIADJA LANTOS A. KÖNYVKIADÓHIVATALA,
MEHMED SZULTÁN-UT (MUZEUM-KÖRUT) 3.

Ksh 3.405

246522

Ksh

13.0100

*Horánszky Lajos úrnak,
a régi Buda és Pest emlékei
lelkes gyűjtőjének*

*mély tisztelettel
a kiadó.*

CATALOGUS

Librorum in Typographia Budensi apud Joannem Georgium Nottenstein, reperibilium.

Libri Ungarici, Latini, Germanici, ac Illyrici.

L A T I N I.		fol:	d.	E.	
A.				E	
A	Alphabeticus Liber Latino-Illyricus	8vo	6	Vangelium Figurakkal	12. 20
	Latino-Ungaricus	8.	1	K.	
	Purè Illyricus	8.	3	K	Et gymnócsőző olaj Fák az az Sz.
	Purè Ungaricus	8.	2		Ferencz Sz. Antal Cong. Reguláj . 8. 25
B.					Kemény János . 8. 13
B	Eniczki Clavis Celi	8.	5		Kőröfethöz vezető út képekkel . 17
C.					- - - a kisebb képeknélkül . 12. 5
C	Anisius Latino-Ungaricus	8.	6	L.	
	Latino-Germanicus	8.	6	L	Elki Fegyverház . 4. 40
	Cicero parvus	8.	6		Lelki Kincs . 32. 6
	Comparationes	8.	3		Liliom kert . 8. 20
	Colloquia Latin. Ungar. Germanica	8.	5	M.	
E.				M	Urányi Venus . 8. 10
E	Vangelium Joannis, Benedictiones, & Dæmonis flagellum. Cujus Liber Libra	25			Maria Magdolnárúl . 8. 3
G.					Missionarius Enekes könyvecske . 12. 5
G	Ratserius parvus	8.	10	S.	
L.				S	Stilfrid Hystóriája . 8. 5
L	Egum Sodalitatis Libra	12.	40		Salamon Hystóriája . 8. 5
O.				T.	
O	Rator Catholicus Authore Adalberto Sztrakos	12.	10	T	Tükör melyből aszfzonyok erkölcsé ki- néz . 8. 4
P.					Tragœdiæ . 8. 5
P	Offis seu Liber 3. Emmanuelis	8.	6		Tangredus Hystóriája . 8. 2
	Principia Latino-Germanica	8.	10		Trója Város Hystóriája . 8. 5
	Latino-Ungarica Germanica	8.	10		Tfengertyű . 8. 5
	Latin. Ungar. Slavonica	8.	10		Tholdi Miklós, Libra . 8. 40
S.				U.	
S	Syllabus Vocabulorum Ungar. Latin. & Germanicè	8.	6		Uti. Társ képekkel . 24. 13
	German. & Latin.	8.	16	I L L Y R I C I.	
	Latin. Ungar. & Slavonicè	8.	6	V	Ia Crucis major cum Imaginibus . 12. 17
	Syntaxis Liber 2dus	8.	7		- Minor sine Imaginibus . 12. 5
T.					Liber vulgo: Uzao Seefarinske intitularus. 70
T	Hermographia Budensis	4.	15	G E R M A N I C I.	
U N G A R I C I.				A.	
A.				A	B. C. Táferl / das Buch . 25
A	Rgirus Hystóriája	8.	3		A B. C. Büchl . 3
	Apollonius Chronicája	8.	3		A. B. C. Büchl doppelte . 6
B.					Allerhand Rosoli-Zettul / das Buch . 40
B	Alafia Bálint	24.	13		Allerhand Geist, und Weltliche Lieder / das Buch . 20
	Barabala: Libra	40			Allerhand Vers / und Haus- Segen / das Buch . 20
C.				B.	
C	lfo	8.	10	B	Baum, Gärtl mit neuen Druck in . 18. 10
	Chariclia	8.	40		Beschreibung der Königl. freyen Haupt- und Residenz: Stadt Ofen / in . 8. 10

Könyvnyomdászat és szellemi élet.

Az újkori történetírás legnagyobb nehézsége az adatok bősége, melyek felkutatása tengernyi munkát követel s az adatok utvesztőjében igazán művészet helyesen és biztosan ítélni.¹ Ezzel a tudattal készült a jelen munka is, melyhez bőséges forrásokat tartalmaznak levéltáraink, elsősorban pedig a könyvnyomtatás és könyvkereskedelem irányítására hivatott helytartótanács levéltára. E munka csupán a székesfőváros levéltárában foglalt anyagon épült fel s így mindenesetre foggyatékos; tömérdek olyan anyagot tartalmaz azonban, melyek Magyarország 18. századi művelődéstörténetének megvilágítására vannak hivatva s így széleskörű érdeklődésre tarthatnak számot. A felhasznált források foggyatékosságát egyébként mentse Ausonius bölcs mondása: *Alius alio plura invenire potest, nemo omnia!*

A könyvnyomtatás és kereskedelem a 18. században éppen olyan megkötött, mint a többi iparágak, sőt talán még megkötöttebb, mert nem csupán anyagi, hanem szellemi érdekekkel is kénytelen megküzdeni. Sok tekintetben azonban a saját útjain jár: úgy a könyvnyomtatás, mint a kereskedelem is erősen helyi jellegű, a helyi kereslet és kínálat hatása alatt áll. Ahol a szellemi műveltség még nem honosodott meg, ott nem adnak ki tudományos munkákat, de nem is keresik azokat. Tulajdonképen a könyvnyomtatás az első iparág, amely tömegszükségletek kielégítésére van berendezve s a tömegszükséglet jellegéhez kénytelen alkalmazkodni. Ahol nincsenek tudományos központok, ott nem nyomnak és árusítanak tudományos könyveket. Ilyen helyeken a könyvnyomtatás a nép szükségleteihez kénytelen idomulni, ha boldogulni akar: iskolakönyveket, naptárakat, vallásos munkákat és népies szépirodalmi olvasmányokat termel a könyvsajtó s a nép gazdasági központjain, a vásárokon árusítja azokat a kereskedelem.

¹ Seignobos újkori történetének előszavában.

Magyarország a 17. század végén szabadult fel a török hódoltság alól: népessége gyér, földje műveletlen, ipara és kereskedelme kezdetleges volt. Ilyen kedvezőtlen gazdasági viszonyok mellett szellemi műveltséget nem kereshetünk, de nem is találunk benne: előbb a gazdasági életnek kellett megszilárdulnia s csak azután jöhetett a szellemi élet. Ez magyarázza 18. századi irodalmunk elmaradottságát, ez magyarázza a könyvnyomtatás és kereskedelem pangását.

A 18. század elején Pozsony és Nagyszombat voltak Magyarország központjai: amaz a politikai, ez a tudományos központ. E központokban volt szellemi élet, itt virágzott a könyvnyomtatás és kereskedelem. A nagyszombati jezsuita nyomda volt az egyetlen, ahonnan valamelyes tudományos irodalom is került ki. Magyarázatul az szolgálhat, hogy itt volt az ország egyetlen egyeteme. Pozsony politikai és kormányzati központ volt, akadt benne vásárló közönség, volt könyvkereskedelme is. Ugyanakkor Buda és Pest alig néhány évtizednyi multtal bíró városok, lakosságuk ujjonnan telepített, iparuk és kereskedelmük a kezdet nehézségeivel küzd, kulturájuk semmi. Ez új telepeknek az egész országhoz hasonlóan előbb a megélhetés nehézségeivel kellett megküzdeniök, csak azután következhetett a szellemi szükségletek kielégítése.

Amikor Budán és Pesten a gazdasági fejlődés alapjai meg voltak vetve, amikor Magyarország gazdasági, tudományos és politikai súlypontja ide helyeződött át, a szellemi élet lüktetése is megindult és virágzó nyomdaipar és könyvkereskedelem támadt bennük. E változás a 18. században folyt le s annál figyelemre-méltóbb jelenség, mert sorsdöntő volt Magyarországra nézve: Magyarország szellemi ébredése Buda és Pest szellemi ébredésével esett össze!

*

Budai nyomdászok.

Budán Heyll Quirinus próbálkozott először nyomdaipari-vállalkozással 1689-ben, terve megvalósítását azonban a kormány anyagi támogatásától tette függővé, s miután azt nem sikerült megszerezni, lemondott a vállalkozásról.² 1724-ben alapította Bu-

² I. Az első budai nyomda terve az 1686. évi visszafoglalás után. Könyvtári Szemle II. évf. 145. l.

dán az első nyomdát Landener János Sebestyén, amely hosszú időn át Buda egyetlen nyomdája maradt. Landerer János Sebestyén korán elhalt, özvegyet és kiskorú gyermekeket hagyva hátra. Az özvegy 1728. január 11-én Nottenstein János Györgyhez ment férjhez s ezzel a Landerer nyomda a Nottenstein kezébe került. A nyomda kezdetben szabadalom nélkül működött s Nottenstein csupán akkor szánta el magát a szabadszerzésre, mikor hírt vette, hogy a pozsonyi könyvárus kizárólagos szabadalmat kapott német naptárak kiadására. Ennek hatása alatt 1728 január 30-án azon kéréssel fordult a budai tanácsához, eszközölné ki számára bécsi ügyvivője útján, hogy hasonló kizárólagos szabadalmat kapjon német evangéliumos könyvek, katekizmusok és ábécés könyvek kiadására.³ A tanács teljesítette kérését s 1728 április 10-én meleg ajánlással küldötte fel a kancelláriához folyamodványát, melyben az előadott szabadalom engedélyezését kérte. A kérés eredménnyel járt s Nottenstein János György 1728 április 28-án megkapta a kívánt szabadalmat, mely szerint 10 esztendőn belül csupán ő nyomathatott és árusíthatott a tanulóifjúság használatára Magyarországon német ábécés könyveket, katekizmusokat és evangéliumos könyveket, köteles volt azonban az ábécés könyveket a polgári, a katekizmusokat és evangéliumos könyveket az egyházi hatóság cenzurája alá bocsátani.⁴ Nottenstein nem érte meg a szabadalom leteltét, 1737 április 10-én meghalt⁵ s a szabadalom megújításáért már özvegye, Nottenstein Veronika folyamodott III. Károly királyhoz, aki 1738 január 7-én kelt oklevelében ismét 10 esztendőre engedélyezte a fenti szabadalmat.⁶ Ez a szabadalom az előbbihez hasonlóan kizárólagos volt: csupán a Nottenstein-nyomda volt feljogosítva a felsorolt sajtótermékek előállítására, minden más könyvnyomtató vagy árusító szigorú büntetés alá esett, ha a szabadalom ellen vétett.

³ Budai levéltár. Mandata antiqua 240.

⁴ Libellos alphabeticos minores, non secus approbatos catechismos, nec non ordinaria evangelia dominicalia et festivalia lingua germanica conficere, eademque et eosdem per totum regnum nostrum Hungariae libere et absque omni impedimento vendere et distrahere. Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 1843.

⁵ Némethy: Nyomdászok stb. Budán és Pesten a XVIII században. (Magyar Könyvszemle 1901. évf.)

⁶ Budai Levéltár. Locumtenentia antiqua 2676.

A budai nyomda 1752-ig maradt a Nottenstein Veronika kezében, ekkor ismét visszaszállott a Landerer-családra, mert az özvegy átadta első házasságából származott fiának, Landerer Lipót Ferencnek.⁷ Az új tulajdonos, a budai tanács 1752 október 10-én kelt felterjesztése mellett fekvő beadványa szerint,⁸ az eredeti szabadalmakat messze meghaladó jogokat akart szerezni nyomdája számára, terve azonban nem sikerült s csupán az eredeti szabadalmat kapta meg újabb 10 esztendőre, 1752 november 20-án. 1755 december 4-én azonban sikerült kibővítenie nyomdája szabadalmát, amikor is kalendáriumok kiadására is jogot kapott.

Landerer Lipót Ferenc özvegye, Katalin ura betegsége, majd halála miatt elmulasztotta a szabadalom megújítását s csupán akkor kérte (1771 február 1-én) a budai tanács közbenjárását a szabadalom meghosszabbítása érdekében, amikor Spaiser Keresztély pozsonyi könyvkötővel vitába keveredett.⁹ A tanács magáévá tette az özvegy ügyét s meleg ajánlására újból megkapta a szabadalmat 1771 szeptember 4-én.

A budai Landerer-nyomda további történetét Landerer Lipót Ferenc fiának, Landerer Mihálynak 1792-ben a budai tanácshoz beadott sajátkezű folyamodványa világítja meg, amelyben anyja és testvérei ellen keresi az igazát.¹⁰ A folyamodvány szerint Landerer Lipót Ferenc 1770-ben bekövetkezett haláláig maga vezette az üzletet, amely nagyon jól ment s csupán azért nem tudott vagyona szert tenni, mert könnyelműen hitelezett s az adósok mintegy 10.000 forint erejéig megkárosították. Ezenkívül azon könnyelműséget is elkövette, hogy házassági szerződésében a nyomdát feleségének lekötötte s végrendeletileg nem gondoskodott gyermekeiről. Halálakor a nyomda értéke 2224 forint volt, a raktáron levő könyvek pedig 2134 forintra voltak becsülhetők.

⁷ A budai tanács 1753. december 22-én kelt bizonyítványa szerint. Budai levéltár. Tanácsi vegyes iratok.

⁸ *Calendaria Cracoviensia, item libellos alphabeticos, etiam mutando vocabularia, catechismos et evangelia cuiuscunque in Hungaria regnantis, praeterea officium Rakoczianum in Hungarico et Latino idiomate, diversas historias in oblectationem gentis nostrae Hungaricae versibus explanatas et caeteras approbatas, libros scholasticos in usum Scholarum Piarum, Praecatorias Gertrudianas etc.* Budai levéltár. Locumtenentia lia antiqua 2687.

⁹ Budai levéltár. Locumtenentia lia antiqua 1475.

¹⁰ Budai levéltár. Tanácsi vegyes iratok.

Landerer Mihály 1773-ban adta magát a nyomdászat mester-ségére, hogy özvegy anyján és leánytestvérein segítsen. 1779-ben a nyomda művezetőjévé lett s 1784-ig serényen közreműködött a nyomda felvirágoztatásán. Közben sokat kellett kiállania anyjától és leánytestvéreitől, akik állandóan beleavatkoztak a nyomdai ügyek intézésébe. A fenti 10 esztendő alatt 43.863 forintot tett ki a nyomda forgalma s ebből kitűnően felszerelte a nyomdát és ki-fizette az atyja adósságait. Pedig az egyetemi nyomdának Budára helyezésével a Landerer-nyomda helyzete lényegesen rosszabbodott, mert erős versenytársa támadt s naptárak és kisebb nyomtat-ványok kiadásával volt kénytelen fentartani magát, amint ez a budai tanács 1784 június 1-én kelt jelentéséből kitűnik.¹¹ 1789-ben Landerer Mihály, úgy látszik, rövid időre megvált a nyomda veze-tésétől, mert 1790 május 24-től folytatja az elszámolást s kimutatja, hogy 1791 végéig, tehát 19 hónap alatt 11,838 forint volt a be-vétele s a házvételre és javításra kifizetett 5579 forinton, továbbá egyéb költségeken felül is maradt még 708 forint. 1792 július 7-ig ismét 2089 forint volt a bevétel, 1496 forint a kiadás, maradt tehát tisztán 593 forint. Itt végleg megszakadhatott a kapcsolat közte és a nyomda között, mert tovább nem vezeti a számadásokat s a folyamodvány benyújtásakor a hírlapok útján értesült arról, hogy anyja a nyomdát el akarja adni.

A szakadás oka a közte és anyja között felmerült ellentétek-ben lehetett, mert anyja és leánytestvérei alaptalan vádjairól be-szél, illetőleg azok ellen védekezik s számadásainak hatósági ellen-őrzését sürgeti.

Az ügy a tárnokmester elé került, kinek 1794 október 7-én kelt rendelete szerint Landerer Katalin 1792 augusztusában el akarta árvereztetni a nyomdát, de Landerer Mihály atyai jogon a maga számára követelte, mire anyja tanuk előtt kijelentette, hogy a nyomdát egy félében belül átadja neki. Ez nem történt meg s Landerer Mihály most már csupán üzletvezetői munkadíjat köve-telt anyjától, amit 1793 augusztus 11-én meg is ígért, de nem adott meg. Eire 1794 július 31-én beadott folyamodványában a nyomda átadását kérte a budai tanácstól, de anyja a házassági szerződése hivatkozva, megtagadta a kérés teljesítését. Minthogy Landerer Mihály kötelezte magát, hogy évi 400 forintot fizet any-jának és leánytestvéreinek, elrendelte a tárnokmester, hogy a bu-

¹¹ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 1507.

dai tanács kényszerítse az özvegyet a nyomda vezetésének a jelzett feltételek mellett Landerer Mihályra való átruházására.

A vitának a Martinovics-ügy vetett végét, amikor Landerer Mihály is a vádlottak sorába került s Kufstein és Spielberg börtöneiben volt kénytelen raboskodni. A börtönből mint munkaképtelen nyomorék szabadult ki s néhány év múltán meghalt.¹²

Pesti nyomdák.

Pesten a nyomdaipar Budánál későbbben honosodott meg. 1753 november 24-én polgárjogot nyert ugyan Heptner János György bécsi származású könyvnyomtató, nyomdájának működéséről azonban semmit sem tudunk.¹³ Az első pesti nyomdát Eitzenberger Ferenc Antal nagyszombati származású nyomdász alapította, aki 1755 december 18-án folyamodott a városhoz, hogy engedje meg neki egy nyomda felállítását.¹⁴ Kérését azzal indokolja, hogy a városnak szüksége van nyomdára (zu seiner noch mehreren Zierde eine Buchdruckerey ohnehin gantzlich nöthig ist) s a folyamodó pesti polgár leányát vette el. A tanács 1756 január 13-án azon indokolással utasítja el Eitzenberger kérését, hogy már felvettek egy könyvkötőt a polgárok sorába. Ez nem a fentemlített Heptner János György volt, hanem a pesti tanács 1755 december 16-án kelt határozata szerint a budai Landerer Lipót Ferenc Pécsy nevű mostoha fia, kinek felvétele ellenében Landerer Lipót Ferenc kötelezte magát, hogy a tanács tagjainak ingyen fogja adni a naptárakat.¹⁵

E tanácsi határozat ellenében Eitzenberger a helytartótanács-hoz folyamodott s előadta, hogy Landerer mostoha fia 13 esztendőös gyerek, aki még iskolába jár s legkevesebb 8 esztendőre van szüksége, hogy a nyomdászatot megtanulja. A kérvényre a helytartótanács a városi hatóságtól kért felvilágosítást s a tanács előbbi határozatain felül azzal azzal védekezett, hogy Eitzenber-

¹² Ballagi: Magyar nyomdászat tört. fejlődése, 119. l.

¹³ Némethy: Nyomdászok stb. Budán és Pesten a XVIII. században. (Magyar Könyvszemle 1901. évf.)

¹⁴ Pesti levéltár. Intimata archivum antiqui.

¹⁵ Némethy a rossz anyakönyvi bejegyzések megtévesztették, mikor Landerer Lipót feleségéül Viessner Borbálát, Perne András budai könyvkötő özvegyét jelölte meg, mert Pécsi András pesti könyvkötő özvegye volt. Nyomdászok stb. Budán. (Magyar Könyvszemle 1901. évf.)

gernek: nincs szabadalomlevele. A felhozott kifogásokkal nem érte be a helytartótanács s 1756 május 20-án elrendelte, hogy Eitzenbergeret vegyék fel a polgárok sorába s utasítsák a nyomdai szabadalom megszerzésére. Erre Eitzenberger szabadalomlevél nélkül állított fel nyomdát s 1761-ig zavartalanul folytatta mesterségét. Ekkor azonban a »Neu und richtiges Poststrassen-Schema« című munka reá irányította a helytartótanács figyelmét s 1762 január 18-án követelte szabadalomlevele bemutatását. Ilyennel természetesen nem rendelkezett, s a helytartótanács ismételten szigorúan megdorgálta a városi tanácsot, amiért megengedte, hogy egy könyvnyomtató szabadalomlevél nélkül folytathassa mesterségét.

Csaknem végzetessé vált Eitzenberger számára a következő eset: A budai tanács 1762 december 7-én kelt tanúkihallgatási jegyzőkönyve szerint Hoffer Margit vándor könyvárus, akit tiltott nyomtatványokkal való házalásért elfogtak, azt vallotta, hogy könyveit a pesti könyvnyomtatótól szerezte be, aki azokat maga készíti. Kihallgatták Hiebl József 42 éves és Wallner Lőrinc 24 éves könyvnyomtató segédek, akik előzetesen a pesti könyvnyomtatónál voltak alkalmazásban s ezek egyértelműen azt vallották, hogy a lefoglalt nyomtatványok a pesti könyvnyomdában készültek. A helytartótanács 1762 december 16-án szigorú vizsgálatot indított ez ügyben s elrendelte a még található példányok elkobzását. A pesti tanács kihallgatta Miller Mihály Keresztély 62 éves és Veszely Albert Vilmos 64 éves könyvnyomtató segédek, akik Eitzenberger javára vallottak; a könyváruossal és a budai tanúkkal történt szembesítés után azonban kénytelen volt Eitzenberger beismerni, hogy a nyomtatványok nála készültek s ő árusította azokat. Erre a pesti tanács 1763 január 8-án kelt jelentése szerint nyomdáját bezárták s az ott talált nyomtatványokat elkobozták. Az elkobzott nyomtatványok címei a következők voltak: Feuersegen, Wettersegen, Beschwörungen, Colamanni Segen, Michaelis Brief, Siben-Schloss Gebeter, tehát egytől-egyig babonás tartalmu nyomtatványok, amelyek nem váltak diszére az Eitzenberger-nyomdának.

A kétségbeesett könyvnyomtató a pesti tanácshoz intézett beadványában beismerte, hogy az elkobzott nyomtatványokat ő adta ki, de azzal védekezett, hogy nem ő a szerzőjük, hanem vándor könyvárusok útján jutott hozzájuk, kik azokat Streibig

György győri könyvnyomdájából szerezték.¹⁶ A helytartótanács 1763 január 19-én kelt rendeletével a szabadalomlevél leérkezéig zárva tartatja ugyan az Eitzenberger könyvnyomdáját, szigorubb büntetést azonban nem kívánt alkalmazni vele szemben s így a szabadalomlevél kiállítása elé nem gördített akadályokat.

Az Eitzenberger-nyomda szabadalomlevele 1763 január 31-én kelt s a könyvkiadói jogositványon kívül azon kiváltságot tartalmazta, hogy a »Neugregorianischer Zeit und Weltlauf-Kalender« című kalendáriumot 10 esztendeig kizárólagos joggal adhatta ki.¹⁷ 1763 folyamán már zavartalanul működött a nyomda s a pesti tanács 1763 december 2-án kelt jelentése szerint a következő munkákat adta ki:

Formulare puérillium colloquiorum germanico-latino-hungaricorum.

Tägliche Andachts-Übungen.

Theses ex universo jure. Praeside Paulo Luca Perghold juris civilis doctore.

Dissertatio apologetica Josephi Innocentii Deseritii e clericis regularibus Scholarum Piarum cum annexo parergon.

Az Eitzenberger-nyomda 1785-ig maradt az alapító család kezében, ekkor Lettner Gottfried József, majd 1789-ben Paczkó Ferenc Ágoston vásárolta meg.¹⁸

A második pesti nyomdát Royer Ferenc alapította, aki 1773 március 17-én kapott szabadalmat, hogy Pesten nyomdát állíthasson.¹⁹ Royer régi nyomdász-családból származott, mely a magyar nyomdászat történetében jelentős szerepet játszott.²⁰ Royer János Pál salzburgi eredetű nyomdász alapította ugyanis 1715-ben a pozsonyi nyomdát, mely utóbb özvegyére s 1740-ben fiára, Royer Ferencre szállott. Royer Ferenc a pozsonyi nyomdát 1750-ben Landerer János Mihály budai származású pozsonyi könyvnyomtatónak, Landerer János Sebestyén fiának²¹ adta el, maga

¹⁶ Ego origo horum non sim, sed juxta exemplaria mihi a Jauriensi typographo Georgio Streibig et alio typographo Soproniensi per homines domatim euntes vulgo Hausierer nominatos allata perceperim.

¹⁷ Pesti levéltár. Intimata archivi medii 5374.

¹⁸ Pesti levéltár. Intimata archivi medii 5374.

¹⁹ Pesti levéltár. Intimata archivi antiqui 4877.

²⁰ Ballagi: Magyar nyomdászat tört. fejlődése, 120 l.

²¹ A budai levéltár vegyes iratai között talált 1794. október 12-én kiállított eredeti keresztlevél szerint 1726. augusztus 5-én született.

pedig Landerer Katalin budai nyomdájának a vezetését vette át, ahol 1772-ig működött. 1773 szeptember 25-én elhagyta állását s pesti polgárrá lett.²² A pesti nyomdát nem a maga, hanem Landerer János Mihály tőkéjével alapította s így e nyomda a Landerer János Mihály alapításának tekinthető. Forma szerint csupán 1783-ban vásárolta meg Landerer nyomdáját, Landerer Katalin 1776. évi vallomása szerint azonban közismert volt, hogy a Royer Ferenc pesti nyomdája a pozsonyi Landerer Mihály alapítása.²³

Landererek után a bécsi Trattnerék jutnak számottevő szerephez a magyar könyvpiacra. Trattner János Tamás udvari könyvnyomtató már 1757 szeptember 5-én 15 esztendei kizárólagos szabadalmat szerzett magyarországi misekönyvek és breviáriumok árusítására. A szabadalomlevél indokolása az volt, hogy külföldről sok könyvet hoznak be s ennek következtében sok pénz vándorol ki az országból.²⁴ E szabadalomlevél segélyével a bécsi könyvnyomtató kitűnő piacot biztosított nyomdatermékei számára Magyarországon s buzgón törekedett e piacot minden tekintetben kihasználni.²⁵ 1760-ban lépéseket tett, hogy betűöntésre, melyet addig csupán a nagyszombati egyetemi nyomda gyakorolt, kizárólagos jogot kapjon Magyarország területén. Törekvése 1773-ig nem járt sikerrel, a szabadalomlevelet nem kapta meg, a piacot azonban már kezében tartotta, mert a hatósági jelentések szerint úgy a budai Landerer-nyomda,²⁶ mint a pesti Eitzenberger-nyomda²⁷ is Trattnertől vásárolt betűkkel dolgozott.

1782 február 20-án Trattner János újabb lépésre szánta el magát, amely lépés a magyarországi könyvkereskedelem számára új korszakot jelentett. Azt kérte ugyanis az uralkodótól, hogy mint magyar honos Pesten, az ország középpontjában (zu Pest als in dem Mittelpunkt des Königreichs), könyvnyomdát, betűöntőműhelyt és könyvkereskedést, Pozsonyban, Győrött, Nagyszebenben s Temesvárott pedig könyvkereskedést alapíthasson. Ausztriában,

²² Némethy: Nyomdászok stb. Budán és Pesten a XVIII. században. (Magyar Könyvszemle 1901. évf.)

²³ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 1485.

²⁴ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 2702.

²⁵ Ezen a téren alkotta talán Trattner a legértékesebbet. L. Mayer: Wiens Buchdrucker-Geschichte II. k. 33. l.

²⁶ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 2757.

²⁷ Pesti levéltár. Intimata archivi antiqui 4877.

Bécsen kívül, Prágában, Brünmben, Innsbruckban, Triesztben és Zágrábban máris voltak könyvkereskedései, Linzben, Grácban, Klagenfurtban és Laibachban pedig könyvkereskedések nyitására jogot kapott. Az osztrák könyvkereskedelmet tehát uralta, a magyarországi tervek megvalósultával könyvkereskedői nagyhatalomná lett, amely minden versenytárs fölött állott.

Trattner János Tamás törekvéseivel szemben elsősorban Weingand és Köpff pesti könyvkereskedők foglaltak állást 1782 május 11-én a pesti tanácshoz beadott emlékiratukban.²⁸ Weingand János Mihály a bajorországi Kohlgrub helységből származott s 1770. március 16-án lett pesti polgárrá. Köpff János György ugyancsak bajorországi eredetű volt Hochenschwangauból származott s 1774. március 3-án lett pesti polgárrá. A könyvkereskedést nem Weingand és Köpff alapították, hanem 1774-ben vették meg Maus Gellért özvegyétől s így az első pesti könyvkereskedés alapítójának Maus Gellértet kell tekintenünk. Maus Gellért kölni származású volt s 1748 szeptember 11-én lett pesti polgárrá. Ekkor alapította könyvkereskedését is, amely kezdetben nagyon szerény lehetett.

A Weigand és Köpf beadványa abból indult ki, hogy Magyarországon éppen elég nyomda van²⁹ s ha ezek az uralkodó terve szerint könyvkereskedői jogot is nyernének, a Pesten, Budán és Pozsonyban máris fennálló könyvkereskedésekkel együtt, annál is inkább ki tudnák elégíteni a közönség szükségleteit, mert a vásárokat a könyvkötők látják el könyvekkel. Különösen azonban azt kifogásolták, hogy egy ember juthasson ekkora szabadsághoz, mert ez a kisebb könyvkereskedők megélhetését lehetetlenné tenné, a versenyt senki nem bírná ki. Magyarország szempontjából sem tartották kívánatosnak a Trattner tervét, mert ipari termékeket hozna be az országba s ezzel szemben a pénzt kivinné. Hangoztatták, hogy eddig rossz vállalkozás volt Magyarországon a könyvnyomtatás s könyvkereskedés, most pedig, hogy kedvezőbb alakulásra nyílt kilátás, Trattner akarja letejelezni az egészet. Hivatkoznak arra, hogy a Weigand és Köpff-könyvkereskedés kitartó és szorgalmas munkával üzleti összeköttetésbe

²⁸ Pesti levéltár. Intimata archivi antiqui 6184.

²⁹ 24 nyomdát sorolnak fel összesen: 2 Pozsonyban, 1—1 Sopronban és Győrött, 2—2 Pesten és Budán, 1—1 Egerben, Kassán, Lőcsén, Eperjesen, Nagyváradon, 2—2 Kolozsvárott és Nagyszebenben, 1—1 Temesvárott, Eszéken, Pécsen, Vácon és Nagyszombatban.

jutott a hollandi, angol, olasz, francia és római szent birodalmi könyvkereskedelemmel, Trattner tervének megvalósulása után azonban fennállását komoly veszedelem fenyegeti.

Beadványukat azzal végzik, hogy nem ellenzik a könyvnyomdák és könyvkereskedések számának szaporítását, csupán Trattner tulsulya ellen védekeznek.

Ugyanilyen értelemben nyilatkozott Royer Ferenc Antal pesti könyvnyomtató is. A pesti tanács 1782 május 22-én a helytartótanácsához intézett beadványában védelmébe vette könyvnyomtatóit és könyvkereskedőit s a Weigand és Köpff emlékiratában kifejtett érveket sok ékesszólással fejtette ki. Különösen arra hívták fel a helytartótanács figyelmét, hogy Trattner tervének megvalósulása olyan helyzetet teremtené számára, hogy a többi könyvkereskedőt és könyvnyomtatót egyszerűen lehetetlenné tenné.

Az előterjesztés nem járt eredménnyel, mert a helytartótanács 1785 január 30-án kelt leirata szerint Trattner János Tamás megkapta a kért engedélyt s ezzel a Trattner vállalata bevonult Magyarországra. A pesti nyomdát 1789-ben Trattner Mátyás szerezte meg olyan módon, hogy Trattner János Tamástól a nevezett Trattner Mátyás fia, ugyancsak János Tamás kapta keresztapai ajándékképen s a fiu helyett egyelőre az apa vezette a nyomdát.³⁰ Trattner Mátyás képzett nyomdász volt, megfelelő tőkével rendelkezett s a magyar könyvnyomtatást művészi és gazdasági szempontból egyaránt magas színvonalra emelte. Könyvnyomtatói működése összeesik a szellemi élet ébredésével Magyarországon s ez tette lehetővé, hogy művészi tehetségét s vállalkozó szellemét érvényre juttathassa. A Trattner Mátyás vállalatának első eredményeit a következő adatokból láthatjuk:

1793 augusztus 6-án Trattner Mátyás nyomdája a következő könyvekből ad be a helytartótanácsnak kötelees példányokat:

A pesti magyar társaság, 1 füzet, 8-r.

Jos. Rozgonyi: Dubia de initiis, 8-r.

Kodrus: Szomorú játék. 8-r.

Joachimi Hödl: Musa Werschetzensis, 8-r.

Fundamenta linguae hungaricae practice docendi, 8-r.

Steph. Szentgyörgyi: Philosophia instrumentalis, 8-r.

Montier asszonyrak a maga leányával etc., 8-r.

Azaz a sinopei Diogenes dialogusai, 12-r.

³⁰ Ballagi: Magyar nyomdászat tört. fejlődése. 156. l.

A magyar nyelvnek & Introductio in linguam ungaricam, 1 kötetben, 8-r.

A könyvcímek mellett a könyvvizsgálók nevei is fel vannak tüntetve s ebből megállapíthatjuk, hogy a cenzori tiszteet Hübneren és Rietalleren kívül Okolicsányi és Salhausser töltötték be.³¹

1795 július 7-én ismét Trattner Mátvás a következő, nyomdájába készült könyvek köteles példányait terjeszti fel a helytartó-tanácsához:

Exercice spirituel, 8-r.

Cziráky: Ordo historiae juis civilis Hungariae, 8-r.

Königsacker: Compendia arithmetica et Appendix, 8-r.

Magyar Könyvház 5. és 6. kötet, 8-r.

Szorgalmatos méhészt, 8-r.

Goffine oktató könyvének 1. és 2. része, 8-r.

A jótévő zárandok, 8-r.

Katekizmus szláv nyelven, 8-r.

Prawidlo movesnosti aneb zdworilosti, 8-r.

1797 augusztus 10-én végül a következő köteles példányokat terjeszti be Trattner Mátvás, amelyek 1795, 1796, és 1797-ben készültek:³²

A nemes hazugság, 8-r.

A keresztény katolikus betegeknek és haldoklóknak, 8-r.

Józan elmélkedés a religióról, 8-r.

Magyar könyvház 7. és 8. rész, 8-r.

Magyar mezei és házi gazdaságnak kalendárium, 8-r.

Rövid magyar geographia, 8-r.

Ungarischer Land- und Wirtschafts Kalender, 8-r.

Unterricht für eine junge Person, die in die Welt tritt, 8-r.

Gebetbuch von guten Übungen, 12-r.

Der Patriot aus Grundsätzen, 8-r.

Marpurger Gesangbuch, 12-r.

Beldogságos Szüz Mária, 8-r.

Lovakat orvosló könyv, 8-r.

E három jegyzék kölcsönösen kiegészíti egymást s képet ad a Trattner-nyomda több évi tevékenységéről. Sajnos, nem mindenhol van a szerző neve feltüntetve s így nem állapíthatjuk meg, hogy e jegyzékek mennyire szolgálnak a magyarországi bib-

³¹ Pesti levéltár. Intimata archivi medii 5374.

³² Pesti levéltár. Intimata archivi medii 6585.

liográfia kiegészítésére. Az egyetemi nyomda kiváltságos helyzete megakadályozta a többi pesti nyomda emelkedését, mert a tudományos- és tankönyvirodalom ott összpontosult s a magyar szépirodalom nem volt oly gazdag, hogy nagy nyomdai forgalmat eredményezhetett volna. Így is eleget nyomtatott Trattner Mátyás s utóbb lényegesen fellendült az üzlete.

Nyomdajegyzékek.

A budai Landerer-nyomda 18. századi munkásságának két nagybecsű emléke maradt meg, t. i. Nottenstein János György 1733. évi nyomtatott katalógusa és Landerer Katalin 1784. évi kimutatása nyomdája 10 évi termékeiről.

A nyomtatott katalógus a következőket tartalmazza:

Catalogus librorum in typographia Budensi apud Joannem Georgium Nottenstein reperibilium. Libri latini:

Alphabeticus liber latino-illyricus, 8-r., 6 denár.

Alphabeticus liber latino-ungaricus, 8-r., 3 denár.

Alphabeticus liber pure illyricus, 8-r., 3 denár.

Alphabeticus liber pure ungaricus, 8-r., 2 denár.

Beniczki: Clavis coeli, 8-r., 5. denár.

Canisius latino-ungaricus, 8-r., 6 denár.

Canisius latino-germanicus, 8-r., 6 denár.

Cicero parvus, 8-r., 6 denár.

Comparationes, 8-r., 3 denár.

Colloquia latino-ungario-germanica, 8-r., 5 denár.

Evangelium Ioannis, Benedictiones et Daemonis Flagellum Cuiuslibet libra, 25 denár.

Gretserius parvus, 3-r., 10 denár.

Legum sodalitatis, 12-r., libra 40 denár.

Orator catholicus anthore Adalberto Sztrakos, 12-r., 10 den.

Poësis seu liber 3. Emmanuelis, 8-r., 6 denár.

Principia latino-germanica, 8-r., 10 denár.

Principia latino-ungarico-germanica, 8-r., 10 denár.

Principia latino-ungarico-slavonica, 8-r., 10 denár.

Syllabus vocabulorum ungarice, latine et germanice, 8-r., 6 den.

Syllabus vocabulorum germanice et latine, 8-r., 6 denár.

Syllabus vocabulorum latine, ungarice et germanice, 8-r., 6 denár.

Syntaxis liber secundus, 8-r., 7 denár.

Thermographia Budensis, 4-r., 15 denár.

Libri ungarici:

Argirus históriája, 8-r., 3 denár.

Apollonius chronicája, 8-r., 3 denár.

Balassa Bálint, 24-r., 13 denár.

Barabala. Libra, 40 denár.

Cisio, 8-r., 10 denár.

Chariclia, 8-r., 40 denár.

Evangélium figurákkal, 12-r., 20 denár.

Két gyümölcsöző olajfák, azaz Szt. Ferenc, Szt. Antal congreg.
regulái, 8-r., 25 denár.

Kemény János, 8-r., 13 denár.

Köröszthöz vezető ut képekkel, 17 denár.

Köröszthöz vezető ut a kisebb, képek nélkül, 12-r., 5 denár.

Lelki fegyverház, 4-r., 40 denár.

Lelki kincs, 32-r., 6 denár.

Liliom kert, 8-r., 20 denár.

Murányi Venus, 8-r., 10 denár.

Mária Magdolnáról, 8-r., 3 denár.

Missionarius énekes könyvecske, 12-r., 5 denár.

Stillfried históriája, 8-r., 5 denár.

Salamon históriája, 8-r., 5 denár.

Tükör, melyből asszonyok erkölce kinéz, 8-r., 4 denár.

Tragoediae, 8-r., 5 denár.

Tancredus históriája, 8-r., 2 denár.

Trója város históriája, 8-r., 5 denár.

Tsengetyü, 8-r., 5 denár.

Tholdi Miklós. Libra. 40 denár.

Tékozló, 8-r., 3 denár.

Utítárs, képekkel, 24-r., 13 denár.

Libri germanici:

ABC Täferl. Das Buch, 25 denár.

ABC Büchl, 3 denár.

ABC Büchl, doppelte, 6 denár.

Allerhand, Rosoli-Zettul. Das Buch, 40 denár.

Allerhand Geist- und Weltliche Lieder. Das Buch, 20 denár.

Allerhand Vers und Haussegen. Das Buch, 20 denár.

Baum-Gärtl, mit neuem Druck, 18-r., 10 denár.

Beschreibung der königl. freyen Haupt- und Residentz-Stadt
Ofen, 8-r., 10 denár.

Catechismus samt Frag-Büchl, 4 denár.

Creutz-Weeg mit 14 Station-Bilder, 12-r., 17 denár.

Creutz-Weeg der kleine, ohne Bilder, 12-r., 5 denár.

Crackauer Calender in 4°, 10 denár.

Calender in 16°, 5 denár.

Calender in 32° à 1 Kr. das Stück.

Calender für Bauern à 1 Kr.

Calender an die Wand à 1 Kr.

Evangelii, einfache, 16-r., 12 denár.

Evangelii, doppelte, 16-r., 18 denár.

Evangelischer Wetter-Hahn, das ist ungleiche Reden Martini
Lutheri von den vornehmsten Articuli christlicher Religion, 15
denár.

Himmlicher Gnaden- und Lieben-Honig. Mess-, Beicht- und
Communion-Gebetter in 16°, 12 denár.

Kunst gottseelig zu leben, in 12°, 5 denár.

Kern aller Gebetter in 12°, 15 denár.

Ministrier-Buch. Das Buch 25 denár.

A katalógusban felsorolt könyvek egyik része iskolai
könyv, melyek kiadására a budai nyomdának szabadalma volt.
Ide sorozhatók a különböző ábécés könyvek, melyek a latin és
német nyelvű könyvek között egyaránt feltalálhatók. De vannak a
katalógusban olyan iskolai könyvek is, melyek a gimnáziumi osz-
tályokban voltak használatosak s melyek kiadására a budai nyom-
dának már nem volt szabadalma. Elsősorban a jezsuita iskolák-
ban a latin nyelv tanítására használt könyvek ezek, melyek Al-
varez Emánuel művei.³³ A katalógus könyvcímei, sajnos, nem
szabatosak s így azonosságuk megállapítása nehézségekkel jár.
Így a katalógusban előforduló »Poësis seu liber 3. Emmanuelis«
helyes címe: »Alvari Emmanuelis institutionum grammaticarum
liber III. de syllabarum dimensione.« A »Syntaxis liber secundus«
helyes címe: »Alvari Emmanuelis institutionum liber II. de con-
structione octo partium orationis.« A »Principia« helyes címe pe-
dig »Principia seu rudimenta grammatices ex institutionibus Emma-
nuelis Alvarez liber I.« Ugyancsak Alvarez műveihez sorolhatók
a katalógusban előforduló syllabusok, melyek helyes címe: »Syl-
labus vocabulorum gramaticae Emmanuelis Alvari in vernaculas
hungaricam et slavonicam (vagy germanicam) conversorum.« Isko-
lai könyv volt végül a katalógus »Gretserius parvus«-a, melynek

³³ Fináczy: Közoktatás Mária Terézia korában. I. k. 96. l.

helyes címe: »*Rudimenta linguae graecae ex primo libro institutionum Jacob² Gretseri.*«

A latin nyelv tanításán kívül a jezsuita iskolák a vallástannal is behatóan foglalkoztak s e célra a Canisiustól származó Katekizmusok szolgáltak.³⁴ Ilyeneket is találunk a katalógusban, ami már azért is természetes, mert a budai nyomda katekizmusok kiadására szabadalommal bírt.

Legkevesebb súlyt helyezett a katalógus szerint a budai nyomda az ugyancsak szabadalmazott evangéliumos könyvekre, annál több imakönyvet s egyéb ájtatossági munkát adott azonban ki, ami azok nagy kelendőségére mutat.

A katalógus magyar nyelvű könyvei közül első sorban »Balassa Bálintnak és Rimai Jánosnak istenes éneki« kötik le figyelmünket, melyek 1728. évi budai kiadása ismeretes. Irodalomtörténeti szempontból becsesek Gyöngyösinek a katalógusban előforduló munkái, különösen »Kemény János emlékezete« 1733 előtti budai kiadása, mert a Murányi Venus és a Charielia budai kiadásai ismeretesek. Gyöngyösi munkáit a budai nyomda a 18. század folyamán ismételten kiadta, ami nagy kelendőségük mellett bizonyít.

Különösen azonban az a sok széphistória tűnik fel a magyar könyvek sorában, melyeket a katalógus áruba bocsátott. Historia egy Argyrus nevű királyfiáról és egy tündér szüz leányról, Historia egy Apollonius nevű királyfiáról, Historia Mária Magdolnának sok bűneiből való kegyes megtéréséről, Salamon királynak Markalkfal való tréfabeszédeknek rövid könyve. Igen szép Tancredushistória, Krónika Stöffried csehországi királyról és Brunswick nevű fiáról, Historia Trója városának 10 esztendeig való megszállásáról, Historia vagy igen szép példa a tékozló fiuról, végül Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetéről való historia: mindezek 1733. előtti budai kiadásai ismeretlenek s irodalomtörténeti szempontból értékesek.

Ismeretlen végül az »Utítárs, azaz reggel s este és egyéb időnkben gyakorlandó imádságuk« és »A földi részek szerentséinek álhatalan lakodalmában tombolókat jóra intő tsengetyű« budai kiadásai.

A német részről kevés érdemlegest mondhatunk: kisebb-nagyobb ájtatossági munkákon s néhány kalendáriumon kívül csupán

³⁴ Flináczy id. h. 96. l.

egy munka érdemel figyelmet, t. i. »Neu aus seinem Steinhafen wiederum aufwachsendes Ofen, oder kurtze Beschreibung«, mely az újratelepített Buda első leírása.³⁵

A Nottenstein János György 1733. évi katalógusa, mely a budai könyvnyomda 1724—1733. évi termékeit tartalmazza, bizonyságul szolgál arra, hogy a nevezett könyvnyomda figyelemreméltó tevékenységet fejtett ki. Nem oszthatjuk tehát Balagi Aladár felfogását, hogy e nyomda »csupán kalendárium, csi-zió, magyar s német népdalok, litániák, rossz fametszetű s piszkos nyomású szentképek, álmoskönyvek stb. efféle termékekkel árasztotta el a hazai vásárokat s bucsukat.«³⁶ A budai nyomda t. i. elsősorban iskolakönyveket adott ki, melyek kiadására kizárólagos szabadalma volt. De kiadta a legnépszerűbb magyar írónak, Gyöngyössinek a munkáit is, amiáltal üzleti élelmességét nyilvánvalóvá tette. Már a könyvkereskedői katalógus kiadása is arra vall, hogy a budai nyomda szakavatott vezetés alatt állott, mert az irodalmilag jóval fejlettebb Németországon is csupán a 18. század második évtizedében lesznek divatosakká az ilyen katalógusok, amelyek a könyvek címein kívül az árakat is megjelölik.³⁷

Landerer Katalin kimutatása nyomdája 10 évi működéséről azon alkalomból készült, hogy a helytartótanács 1784 január 26-án kelt rendeletével³⁸ bekövetelte a kimutatást s utóbb összevetette az időszakonként beérkezett köteles példányokkal. Minthogy az összehasonlítás alapján azt állapította meg, hogy a budai nyomda nem minden kiadványából küldött köteles példányt, utólagosan követelte az elmaradt darabok pótlását. Landerer Katalin erre 1784 szeptember 10-én kelt beadványában azzal védekezett, hogy a köteles példányokat rendesen beszolgáltatta, s miután a budai tanács is megerősítette állítása valóságát, a helytartótanács kénytelen volt kívánságától elállani.³⁹

Landerer Katalin betérjesztett kimutatása a következő könyveket tartalmazta:

³⁵ Némethy: Budapest XVIII. századi bibliográfiája. Magyar Könyvszemle 1879. évf.)

³⁶ Magyar nyomdászat tört. fejlődése. 119. l. Utána: Haraszti: A magyar könyvkiadás és könyvnyomtatás történetéből. 41. l.

³⁷ Geschichte d. deutschen Buchhandels. II. k. 445.

³⁸ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 2728.

³⁹ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 1522.

1773:

Keresztény esztendő, III. rész.
Kalender in 4° und Illyrischer Kalender.
Predigt von der heil. Dreyfaltigkeit.
Station-Büchl.

1774:

Deutsches Namen-Büchl von der alten Arth.
Murányi Venus históriája.
Mária Magdaléna históriája.
Predigt von der heil. Dreyfaltigkeit.
Ein illyrisches Gebetbuch in 18°.
Deutsch und hungarisch Portiuncula-Büchl.
Apollonius históriája.
Kalender in 4° und Illyrischer Kalender.
Salamon históriája.
Andacht zum heil. Herzen Jesu hungarisch.
Rövid summája szent históriának.

1775:

Kónyi János: Mulató óra, in 8°.
Deutsches Ewangelium auf alle Sonn- und Feiertäge, in 16°.
Keresztény esztendő, IV. rész.
Predigt von der heil. Dreyfaltigkeit.
Tékozló tiu históriája.
Deutscher Kalender, in 4° und Illyrischer Kalender.
Argirus históriája.
Keresztény esztendő V. rész. 4°.

1776.

Katholisches hung. Namen-Büchl nach alter Arth.
Jubileum-Büchl.
Trója históriája, Mátyás király históriája.
Predigt von der heil. Dreyfaltigkeit.
Kalender in 4° und Illyrischer Kalender.
Illyrisches Gebetbuch in 18°.
Keresztény esztendő V. rész B.

1777.

Alommagyarázó könyvetske.
Stillfried históriája.
Messbüchl mit Bilder.

Predigt von der heil. Dreyfaltigkeit.

Florentina históriája.

Flores Mariani de Cellis Marianis.

Kern aller Gebeter.

Der erlächte Reisende oder Joseph II. Reise nach Frankreich.

Kalender in 4° und Illyrischer Kalender.

1778:

Rätz: Orvosi oktatás.

Dedalus históriája.

Bold. Sz. Máriának fájdamiruli officiuma.

Hamar: Photii Bibliotheca.

Casus reservati pro Ordine S. P. Francisci Prov. Capistr.

Goffine: Unterrichtung kath. Religion in illyr. Sprache.

Kalender in 4° und Illyrischer Kalender.

Sajnovics: Idea astronomica.

Vorgang in die Taktik.

Kreuzweg-Büchl und Calvariberg-Büchl.

1779:

Argirus históriája.

Predigt von der heil. Dreyfaltigkeit.

Bruderschaft-Büchl von der Armen-Seelen-Bruderschaft.

Kalender in 4° und Illyrischer Kalender.

Illyrische Rede von der Belagerung Ofens.

1780:

Teutsche Rede von der Belagerung Ofens.

Catechetische Betrachtungen in 8°.

Keresztény esztendő VI. és VII. rész.

Dissertatio medica de plica polonica.

Lelki kints. Hungar. kleines Messbüchl.

Hungarische Abhandlungen von Salpeter zu sieden.

Predigt von der heil. Dreyfaltigkeit.

Image aesthetices. Deutsches evangelium in 8°

Bretschneider: Ode bey Gelegenheit der Universitäts-Installation.

Bretschneider: Ode an den Grafen Pálffy.

Ányos: Ode bey eben dieser Universitäts-Installation.

Kalender in 4° und Illyrischer Kalender.

Trnka: Historia leucorrhoeae.

Hirsch: *Dissertatio juridica de donatione regia*.
Dissertatio medica de volaticâ.
Patachich: Rede bey der Ofnerischen Universitäts-Installation. Lateinisch und deutsch.

1781:

Rituale oder proprium Sanctorum Ord. PP. Cisterciensium.
Pöck: *Dissertatio medica (de diebus eriticis)*.
Pauer: *Disertatio de essera*.
Rätz: *Borbélysnak elei*.
Kalender in 4° und Illyrischer Kalender.
Stillfried és Brunsvik historiája.
Kalvinisches Namenbüchl für die Mädl und Buben.
Álom II. József császárról.
Knie: *Disertatio de febribus putridis*.
Keresztény esztendő VIII. rész. (IX. Theil ist halb und wird nicht mehr ganz ausgedruckt.)

1782.

Rosa: *Dissertatio medica de hysteritide*.
Gedanken zur Errichtung eines Waisenhauses.
Rätz: *Oratio ad sodales Marianos*.
Fischer: *Dissertatio medica de tremore*.
Kónyi János: *Háládatos protestáns*.
Horváth: *Chrestomathia theologiae pastoralis* III. Theil.
Pöck: *Dissertatio medica de vermibus nasalibus*.
Kalender in 4° Deutscher und Illyrischer Kalender.
Katholischer Katechismus nach alter Arth.
Fortuna oder mulatójáték.
Illyrisches Gebetbuch in 8°.

1783.

Epistola Stephani Godál.
Kónyi János: *Első hajós*.
Kónyi János: *Ganganelli levelei*.
Prieto: *Dissertatio medica de contracturis*.
Catalogus librorum.
Novák: *Dissertatio medica de febribus intermittentibus*.
McLitor: *Dissertatio medica de crusta lactea*.
Rettig: *Dissertatio medica de capite obstipo*.
Kalender in 4° und Illyrischer Kalender.

Winkler: *Dissertatio medica de gangliis.*

Leben der heil. Susanna. Ein illyrisches Trauerspiel.

Erber: *Dissertatio medica de angine catarrhali.*

Tatay: *Dissertatio medica de gurgullionis prolapsu.*

Lied zur heil. Messe und Predigt. Deutsch und hung.

1784.

Kónyi János: A mindenkor szerető Democritus.

Schmitz Simon: Die allerbesten Gebether.

Ez a jegyzék világos képét adja a nyomda további fejlődésének. Amíg Buda tudományos központtá nem lesz, a nép szükségletére támaszkodik, a nép számára dolgozik. Amint azonban az egyetem Budára költözik s Buda tudományos központtá lesz: tudományos munkák kiadásával foglalkozik mindaddig, míg az egyetemi nyomda versenye le nem szorítja e térről.

A könyvnyomtató ipar soha sem volt arra hivatva, hogy irodalmat teremtsen, hanem csupán az irodalom eszközéül szolgált. Amíg Magyarországon irodalom nem volt, a nyomdaipar sem lendülhetett fel, hanem olyan munkákat kellett kiadnia, amelyek megélhetési: biztosították. A külföldi piac számára azért nem dolgozhatott, mert ehhez tőke kellett volna, ebben pedig a magyarországi nyomdaipar éppen olyan szegény volt, mint a többi iparágak. A tökeszegénység a benső piacra szorította a nyomdaipart s itt is úgy biztosította befektetéseit, hogy kizárólagos szabadalmakat (*privilegia exclusiva*) szerzett egyes tömegcikkekre, elsősorban a naptárakra, amelyek fogyasztóközönsége nagy volt. Ezekből a kizárólagos szabadalmakból aztán számos összeütközés támadt a kiadók között, ami élenken jellemzi a 18. századi magyarországi könyvnyomtatás és kereskedelem állapotát.

Kalendárium-szabadalom és utánnymos.

1740-ben Spaiser Ferenc Domokos pozsonyi könyvárus panaszt emelt, hogy bár 1728-ban 10 esztendőre kizárólagos szabadalmat kapott Magyarország területére német és magyar kalendáriumok kiadására s e szabadalmat 1738-ban újabb 10 esztendőre megkapta, mégis Streibig János György győri könyvnyomtató már két év óta nyomtat szabadalom nélkül naptárakat. Különösen pedig azzal vádolja, hogy a folyó esztendőre magyar nyelvű lőcsei kalendáriumot is nyomtatott, miután megtudta, hogy a lőcsei könyvnyomtató ez esztendőben nem fogja

kiadni. E visszaélést Streibig azért követte el, mert ismeri a löcsei kalendárium kelendőségét s számít arra, hogy a címmel a vevőket megtevesztheti.⁴⁰ Panaszt emelt továbbá Renauer Fülöp János soproni és Nottenstein Veronika budai könyvnyomtatók ellen, hogy évről-évre német nyelvű kalendáriumokat nyomtatnak s a már egy ízben kiadott tiltórendelet ellenére is folytatják a kiadást. Miután megtudta, hogy a löcsei könyvnyomtató 1741-ben nem szándékozik kalendáriumot kiadni, kötelességének tartotta pótlásáról gondoskodni s e célra nagymennyiségű papírt szerzett be. Nyilvánvalóan megkárosodik azonban, ha Streibig János György győri könyvnyomtató tovább is folytathatja üzemeit, amelyek ellen oltalmat kér.

A helytartótanács 1740 december 9-én leküldötte a panaszlevelet a budai tanácshoz s jelentést kért a Nottenstein Veronika ellen felhozott vádak ügyében. Nottenstein Veronika nem tagadta a vádak valódiságát, a budai tanács 1741 január 3-án kelt jelentése szerint azonban azzal védekezett, hogy a pozsonyi könyvárus is állandóan megsérti az őt megillető szabadalmat s ábécés könyveket, katekizmusokat és evangéliumos könyveket ad ki, tehát nem veheti rossz néven, ha ő is hasonló módon jár el.

A védekezés csupán annyi eredménnyel járt, hogy Nottenstein Veronikát nem büntették meg, az 1741 május 30-án kelt helytartótanácsi rendelet azonban eltiltotta a további naptár-kiadástól s utasította, hogy szigorúan a szabadalomlevelében foglalt munkák kiadásával és árusításával foglalkozzék.⁴¹

Szerencsésebben járt a győri könyvnyomtató, az kalendár kiadási jogot kapott, mert 1752 augusztus 28-iki rendeletében a helytartótanács már azt mondja, hogy a győrihez hasonló kalendáriumot másutt tilos kiadni.⁴² 1752 szeptember 28-án pedig már egyenesen eltiltja a helytartótanács a budai könyvnyomtatót attól, hogy a győrihez hasonló kalendáriumot kiadjon.⁴³

A Spaiser—Landerer kalendárium-ügy 1770-ben is kiujul, de Spaiser ezúttal sem jár szerencsésebben. Spaiser Keresz-

⁴⁰ Sub titulo Leuchoviensi, quae propter antiquam famam facilis distrahi possunt, eadem imprimere conatur, ad imponendum hominibus, quasi verum Leuchoviae impressa fuissent. Budai levéltár. Locumtenentialia antiqua 2676.

⁴¹ Budai levéltár. Locumtenentialia antiqua 1846.

⁴² Budai levéltár. Locumtenentialia antiqua 2687.

⁴³ Budai levéltár. Locumtenentialia antiqua 2687.

tély vádat emel Landerer Lipót Ferenc özvegye ellen, hogy jogtalanul adja ki a *Vaticinium Sibyllinum* című kalendáriumot, mert vonatkozó szabadalma már 1764-ben lejárt s kifogásolja, hogy a kalendáriumot Pozsonyban nyomtatja, ami káros a panasztevőre. A helytartótanács 1771 január 20-án vizsgálatot rendel el ez ügyben s a budai tanács újabb szabadalomlevél kiisközléséig eltiltja az özvegyet a kalendárium-kiadástól. A Pozsonyban kinyomatott 5000 darab kalendáriumot elkoboztatja ugyan a helytartótanács, az özvegy folyamodványára azonban 1771 október 31-én kelt rendeletével visszaadta azokat.⁴⁴

A kalendáriumok ügyének vitatását tovább is folytatja Spaiser s 1771 végén folyamodványt ad be, melyben azzal vádolja Landerer Mihály pozsonyi könyvnyomtatót, hogy a helytartótanácsi tiltó rendeletek ellenére is folytatja a német és tót kalendáriumok kiadását s az elkobzott kalendáriumokat hamis védekezéssel szerezte vissza. A budai tanács 1772 március 23-án kelt jelentésében teljesen igazolta Landerer Mihályt s Landerer Katalin és üzletvezetője, Royer Ferenc vallomása alapján megerősítette, hogy rokoni szeretettől indítva nyomatta ki számára a lefoglalt kalendáriumokat.⁴⁵

A Spaiser Keresztély és Landerer Mihály közötti ellentétek folyamányának tekinthetjük, hogy Landerer Mihály 1776-ban maga folytatja kalendárium-kiadási szabadalmért.⁴⁶ Folyamodványában hivatkozik az 1772. évi szabályzatra, mely mindenkit arra kötelez, hogy mesterségének határait ne lépje át. (Ut quisque professionista intra sphaeram professionis suae limitetur.) Minthogy eszerint a könyvkötők nem foglalkozhatnak sem könyvnyomtatással, sem könyvkereskedéssel, Spaiser sem adhat ki a fennálló jog szerinti kalendáriumokat s nincs is Magyarországon Spaiseren kívül egyetlen könyvkötő sem, aki hasonló szabadalommal rendelkezne. Spaiser megélhetését az is kellőképpen biztosítja, ha kalendáriumok kötésével foglalkozik, míg ő 7 kiskoru gyermeket kénytelen eltartani s nyolcadját nagy költséggel szerelte fel. Hivatkozik végül arra, hogy Paczko Ferenc nyomdájában versenytársait is kapott s ez utóbbi szerződés útján 10 esztendőre biztosította magának az összes kormányhatósági munkákat.

⁴⁴ Budai levéltár. Locumtenentia lia antiqua 2749.

⁴⁵ Budai levéltár. Locumtenentia lia antiqua 2749. sz.

⁴⁶ Budai levéltár. Locumtenentia lia antiqua 1485

Landerer Mihály folyamodványát a helytartótanács a budai tanácsnak is kiadta véleményadásra s ez utóbbi Landerer Katalin meghallgatása után ellene nyilatkozott. Indokolásul pedig azt hozta fel, hogy Landerer Mihálynak Kassán is van nyomdája s Pesten Royer Ferenc neve alatt harmadik nyomdát nyitott, ha tehát a kért naptár-szabadalmat megkapná, ezt összes nyomdáiban gyakorolná s ezzel az 5 gyermekes Landerer Katalint érzékenyen megkárosítaná. A rokoni szeretetet tehát legyőzte az üzleti érdek s Landerer Mihály óhajításának megvalósítását első-sorban sógornője hiúsította meg, ami annál csodálatosabb, mert a budai Landerer-nyomda fő keresetforrása nem is naptár-kiadás volt.

A kalendárium-ügy e korbeli befejező szabályozásának tekintetjűk az 1777 augusztus 21-én kelt helytartótanácsi rendeletet, mely Spaiser tulajdonában csupán a tisztii című kalendáriumokat (calendaria titularia) hagyja meg, egyéb kalendáriumok kiadási jogát az egyetemi nyomdára ruházza.⁴⁷ A többi kalendárium-kiadási szabadalommal felruházott nyomdák a szabadalmi évek multáig élhetnek szabadalmaikkal, más nyomdák pedig csupán olyan kalendáriumokat adhatnak ki, melyek címűtárral és más szövegrészekkel nincsenek ellátva.

Tankönyv-szabadalom

A kalendáriumokhoz hasonló bajok támadtak a tankönyv-szabadalmakból is, amelyek ugyancsak jó jövedelmi forrásul szolgáltak s éppen ezért a nem szabadalmazott nyomdászok gyakran megsértették e szabadalmat.

1771 szeptember 9-én kapta meg Landerer Katalin a szabadalmat, hogy német nyelvű ábécés könyveken, katekizmusokon és evangéliumos könyveken kívül magyar nyelvű ábécés könyveket és Vaticanium Sybillinum nevezetű kalendáriumokat latin, német és szláv nyelven 10 éven belül kizárólagos joggal adhasson ki, köteles azonban a katekizmusokat és evangéliumos könyveket az egyházi, az ábécés könyveket és naptárakat a polgári hatóságok előzetes cenzurája alá bocsátani s csupán a cenzura után nyomathatja ki s árusíthatja azokat.⁴⁸ A szabadalmat a könyvkötők nem tartották tiszteletben s a budai tanács 1774 július 11-én Landerer Katalin panaszára előadja a helytartótanácsnak,

⁴⁷ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 473.

⁴⁸ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 1486.

hogy a könyvkötők a szabadalmazott munkákat másutt szerzik be s nyilvánosan árusítják. (Experitur praedictas librorum species per compactores ahunde sibi comparari et publice distrahi.) 1774 november 3-án kelt újabb előterjesztésében azt kéri a budai tanács, hogy Landerer Katalin szabadalomlevelét a helytartótanács hirdettesse ki s hagyja meg Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Eger, Pest, Győr, Pécs és Vác városok hatóságainak, hogy a kebelükben fennálló könyvnyomdákban tartsanak vizsgálatot s terjeszték fel az ott található azonos tárgyú könyvek jegyzékét, hogy azokat Landerer Katalin készpénzen magához válthassa.

A helytartótanács elrendelte a kívánt vizsgálatot s az eredmény igazolta a Landerer Katalin panaszát, mert csaknem minden nyomdában rengeteg ábécés könyvet, katekizmust és evangéliumos könyvet találtak. E jelentések a magyar könyvkereskedelem története szempontjából rendkívül érdekesek, mert a könyvárak ismeretéhez kitűnő forrásokul szolgálnak.

Ezek szerint Streibig János György győri könyvnyomdájában található volt:

3603 darab német ábécés könyv fiuknak, jobb papíron, 100 darabonként 6 forint, összesen 156 forint 18 krajcár,

3000 drb magyar ábécés könyv fiuknak, 100 darabonként 3 frt, összesen 90 frt,

2507 drb magyar ábécés könyv lányoknak, 100 darabonként 2 frt, összesen 50 frt 14 kr,

3000 drb német katekizmus in 16-r., 100 darabonként 4 frt, összesen 120 frt,

2621 drb protestáns ábécés könyv fiuknak, vékony papíron, 100 darabonként 3 frt, összesen 78 frt 63,

5513 drb protestáns ábécés könyv lányoknak, jobb papíron, 100 darabonként 6 frt, összesen 330 frt 78,

2501 drb protestáns ábécés könyv fiuknak, jobb papíron, 100 darabonként 6 frt, összesen 150 frt 84,

16 drb német ábécés könyv, 100 darabonként 2½ frt, összesen 40 den.

A győri nyomdában található könyvek összértéke tehát a jelentés szerint 976 forint 97 dénár volt.

Az egri könyvnyomdában található volt:

890 drb német evangéliumos könyv, darabonként 8 kr., összesen 118 frt 40,

1850 drb ábécés könyv fiuknak, darabonként 1½ kr., összesen 43 frt 45,

3200 drb ábécés könyv lányoknak, darabonként 1 kr., összesen 53 frt 20.

Az egrí nyomdában található könyvek összértéke a jelentés szerint 215 frt 7 kr. volt.

Pozsonyban a Landerer Mihály könyvnyomdájában található volt:

2000 drb kis katekizmus á 2 krajcár, összesen 66 frt 40 kr.

1500 drb német evangéliumos könyv á 6 krajcár, összesen 150 frt.

3000 drb német olvasókönyv á 1½ krajcár, összesen 75 frt.

3000 drb német ábécés könyv fiuknak á 1½ krajcár, összesen 75 forint.

5000 drb német ábécés könyv leányoknak á 1 krajcár, összesen 83 forint.

Paczkó Ágoston nyomdájában található volt:

70 drb német ábécés könyv kötve, á 6 krajcár, összesen 7 frt.

1050 drb német evangéliumos könyv ivekben, á 6 krajcár, összesen: 9 forint.

500 drb német katekizmus ivekben, á 2 krajcár, összesen 16 forint 40.

80 drb német katekizmus kötve, á 6 krajcár, összesen 8 frt.

1800 drb magyar ábécés könyv fiuknak, á 1½ krajcár, összesen 45 forint.

60 drb ábécés könyv fiuknak, á 6 krajcár, összesen 6 frt.

1600 drb magyar ábécés könyv lányoknak, á 1 kr., összesen 26 forint 40.

36 drb ábécés könyv lányoknak kötve, á 6 kr., összesen 3 forint 36 kr.

A nagyszombati nyomdában található volt:

6400 drb magyar ábécés könyv á 1 kr., összesen 106 frt 40 krajcár.

700 drb német ábécés könyv á 1½ kr., összesen 17 frt 30 kr.

460 drb kis katekizmus á 2½ kr., összesen 19 frt 10 kr.

1800 drb német evangélium in 12-r. á 13 kr., összesen 390 forint.

Pécsett az Engell József könyvnyomdájában csupán 50 darab magyar ábécés könyvet találtak 2 forint értékben.

Pesten végül a Royer Antal könyvnyomdájában egyáltalán

nem találtak a keresett könyvekből, az Eitzenberger-nyomdában azonban a következők voltak találhatóak:

1400 drb magyar ábécés könyv fiuknak, füzve,
100 drb ugyanabból kötve,
1400 drb magyar ábécés könyv lányoknak füzve,
100 drb ugyanabból kötve.

A becsárak nagy összeget tettek ki és Landerer Katalin nem is nyugodott meg az eredményben, hanem 1775 június 16-án a budai tanácshoz beadott folyamodványában azt kérte, hogy ne a becsáron, hanem rízmánként 3 forinton válthassa magához a jogtalanul kiadott könyveket. Beadványában arra is hivatkozik, hogy a megemlített árak túl magasak s a szokott könyvnyomdai árakat meghaladják. (*Mihi in tanto pretio, quo neque ego illa compactoribus distrahere possem, appingere velint.*) Hivatkozik továbbá arra, hogy a könyvnyomtatók a könyvkötőknek az eladás megtörténteig hitelezik a könyvek árait, tőle pedig készpénzfizetést követelnek. (*Huiusmodi impressi libri debent compactoribus usque distractionem ad creditum dari.*)

A tanács a Landerer Katalin pártjára állott s a helytartótanács is ilyen értelemben határozhatott, mert Landerer Katalin 1776 augusztus 19-én kelt újabb folyamodványában hivatkozik rá, hogy az említett könyvanyagot összevásárolta. Most azonban újabb veszedelem fenyegette. Új iskolai tanterv s új könyvek léptek életbe, a régiéek használhatatlannokká váltak, pedig Landerer Katalin ilyenekkel bőségesen fel volt szerelve. (*Ich sehe voraus, dass bey solchen Umständen diese Normal-Schul-Bücher im ganzen Lande eingeführet, die vorige abgeschafet und mir ein unersetzlicher Schaden zugefügt würde.*) Azon kérést terjeszti tehát elő, engedjék meg neki kárpótlásul, hogy az új iskolakönyveket legalább részben ő adhassa ki. Landerer Katalin törekvései eredménytelenek maradtak, mert még a szabadalmazott 10 esztendő eltelte előtt, 1780 május 11-én a budai egyetemi nyomda kapta meg a kizárólagos jogot iskolakönyvek kiadására.⁴⁹

Az egyetemi nyomda aztán szigorúan ügyelt arra, nehogy más nyomda is adhasson ki iskolakönyveket. A helytartótanács 1788 május 29-én kelt rendeletéből kitűnik, hogy a pesti tanács a Landerer- és Trattner-nyomdákban, a Köpff-féle könyvkereskedésben s Fischer könyvkötőnél iskolakönyveket foglalt le, melyek az egye-

⁴⁹ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 2787.

temi nyomda kizárólagos szabadalmának rovására készültek. A helytartótanács a szabadsalom ellen vétőknél talált könyveket az egyetemi nyomda javára elkoboztatta s minden egyes munka után 40 forint bírság beszédését rendelte el.⁵⁰

Az elkobzott könyvek a következők voltak:

I. Landerer-nyomda:

132 drb nagy német katekizmus,
269 drb kis német katekizmus,
220 drb nagy magyar katekizmus,
170 drb közép magyar katekizmus,
493 drb kis magyar katekizmus,
132 drb nagy szláv katekizmus,
97 drb közép szláv katekizmus,
203 drb kis szláv katekizmus,
251 drb német ábécés könyv,
145 drb magyar-német ábécés könyv,
75 drb szláv ábécés könyv.

II. Trattner-nyomda:

618 drb nagy német katekizmus,
2147 drb közép német katekizmus
4074 drb kis német katekizmus,
2445 drb nagy magyar katekizmus,
2737 drb közép magyar katekizmus,
3441 drb kis német katekizmus.

III. Köpff-féle könyvkereskedés:

16 drb nagy német katekizmus,
3 drb kis német katekizmus.

IV. Fischer könyvkötő:

4 drb nagy német katekizmus,
3 drb kis német katekizmus,
4 drb közép német katekizmus,
2 drb közép szláv katekizmus,
1 drb kis magyar katekizmus,
1 drb német ábécés könyv.

Az elkobzó rendeletet Gotthardi pestvárosi kapitány és Aigi pestvárosi tanító hajtották végre, a pénzbírságot azonban nem sikerült beszédniök, mert a nyomdászok fellebbeztek, a könyv-

⁵⁰ Pesti levéltár. Intimata archivi medi 2273.

kereskedő és könyvkötő pedig azzal védekeztek, hogy készletüket a könyvnyomtatóktól szerezték be. A könyvkereskedőknek sikerült a pénzbüntetés alól felmentetni magukat, könyvkészletüket azonban elvesztették.

Landerer Mihály pozsonyi könyvnyomtató azután sem tartotta még tiszteletben a budai egyetemi nyomda kizárólagos szabadalmát, tovább is foglalkozott iskolakönyvek kiadásával. Erre a helytartótanács 1792. március 30-án szigorú rendeletet küldött a pesti tanácshoz s meghagyta, hogy a pesti Landerer-nyomdában s a pesti könyvkereskedőknél található összes ilyen iskolakönyveket kobozzák el s adják át az egyetemi nyomdának, Landerer Mihályt pedig büntessék meg.⁵¹

Az elkobzást a pesti tanács lelkiismeretesen végrehajtotta, csupa 1779-ből származó iskolakönyvet talált azonban, amikor az egyetemi nyomda kizárólagos szabadalma még nem volt érvényben s most csupán megtorlásul voltak elkobzandók. E könyvek a következők voltak:

A Landerer-nyomdában és könyvkereskedésben:

12 drb Emmanuelis principia. Pars I—III.

18 drb Emmanuelis principia. Pars I—II.

26 drb Emmanuelis Alvari de constructione octo partium orationis.

28 drb Emmanuelis Alvari liber III. de syllabarum dimensione.

67 drb Cypriani Suarii artis rhetoricae liber III.

A Stachel és Kilián-könyvkereskedésben:

10 drb Principia seu rudimenta Emmanuelis Alvari libri I. pars prior. Cassoviae. Typ. Landerer 1779.

1798-ban végre kinyomatta a helytartótanács e könyvek katalógusát s úgy utánnyomásukat, mint árusításukat szigorúan megtiltotta.⁵²

Ügyelt továbbá az egyetemi nyomda arra is, nehogy könyvek tulajdonán kerüljenek a forgalomba s ez uton a tanuló ifjuság a vásárlástól elriasztassék. Ez okból rendelte el már 1785 július 11-én a helytartótanács, hogy a könyvkereskedők érjék be az egyetemi nyomdától kapott 10—15 % árengedménnyel s árusítsák a tankönyveket a megszabott áron.⁵³

⁵¹ Pesti levéltár. Intimata archivi medii 4881.

⁵² Pesti levéltár. Intimata archivi medii 6783.

⁵³ Pesti levéltár. Intimata archivi antiqui 6593.

A könyvnyomtatók szabad mozgását nem csupán a kizárólagos szabadalom, hanem a könyvvizsgálat is akadályozta.⁵⁴ A könyvvizsgálat Magyarországon az 1730 június 8-án kelt helytartótanácsi rendelet szerint 1726-ban indult meg, amikor is a szabályzat arra kötelezte a nyomdatulajdonosokat, hogy a kinyomandó hit- és erkölcstani munkákat az egyházi, a többieket pedig a polgári (vármegyei vagy városi) hatóságok előzetes vizsgálata alá bocsássák s a már kinyomott munkák 3 példányát időszakonként (singulo semestri) küldjék be a helytartótanácsnak. Az első könyvvizsgálati szabályzatot az 1730. évi annyiban módosította, hogy a politikai tárgyú munkák előzetes vizsgálatát a helytartótanácsnak tartotta fenn, a külföldön megjelenő munkák forgalombahozatalát pedig attól tette függővé, hogy a könyvvizsgálók megengedhetőnek tekintik-e?⁵⁵

A könyvvizsgálat intézményével a 18. század első felében nem volt sok bajuk a könyvnyomtatóknak és kereskedőknek, mert szegényes irodalmunk nem adott arra alkalmat. A könyvvizsgálati szabályok betartását és a 3 köteles példány beszolgáltatását mindamellet — melyből az 1780 augusztus 10-iki helytartótanácsi rendelet alapján 1 az egyetemi könyvtárnak jutott⁵⁶ — ismételten sürgeti a helytartótanács visszaélések megelőzésére: 1761 május 2-án elrendelte, hogy minden nyomtatványon fel kell tüntetni a kiadás helyét és évét, továbbá a könyvnyomtató nevét is.⁵⁷ A könyvvizsgálati szabályok betartására az irodalmi termeléssel párhuzamosan nagyobb és nagyobb súlyt helyez a helytartótanács s 1780 március 13-án elrendeli, hogy a könyvvizsgálati szabályok ellen vétő könyvnyomtatók első ízben 100 forint birsággal büntetendők, második ízben pedig könyvnyomtatói jogositványuk elvesztésére ítélandók.⁵⁸

Szórványosan találkoznak a cenzura jelenségeivel. Az első a helytartótanács 1751 augusztus 5-én kelt rendelete, mely Bíró Mártor: »Enchiridion de fide« című könyvét azon címen kobotja el, mert a szerző előzetes engedély nélkül az uralkodónak

⁵⁴ A könyvvizsgálatra nézve l. Ballagi: A politikai irodalom 47. s. kk. I. Fináczy: Közoktatás Mária Terézia korában 64. s. kk. II.

⁵⁵ Budai levéltár. Locumtenentia antlqua 2666.

⁵⁶ Budai levéltár. Locumtenentia antlqua 1505.

⁵⁷ Budai levéltár. Locumtenentia antlqua 2713.

⁵⁸ Budai levéltár. Locumtenentia antlqua 2786.

Sie haben nach ihrem Verstand liebliche Music
geschafft. *Kuch. 11. u. 5.*

Blas't im Neumond die Posaunen am herrlichen Tag
Eurer Hochzeitlichen Reize. *Ps. 81. u. 1.*

Lieblicher

Ehren-Schall/

oder

In Freuden-Stein eingehauene Hotten Stimmen.
An dem Hochzeitlichen Festtag des Edlen und Kunstreichen Herrn

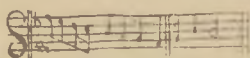
Johann Georg Hottenstein /
Einer Noblichen Buchdrucker-Kunst einverleibten
Inserischen Buchdruckers /

Als Er
Mit der Ziel-·Ehr- und Augenbsamen Frauen

Veronica Vanderin /

Samahlen verwittibten Buchdruckerin /

Den 11. Januarii 1728. seine erste Ehe Hotten intoniret.

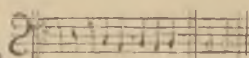
In die Ehe · Musse stimmen ein /
Herr George Hottenstein

S klinger schon der Ehren
Schall /

Herr Hottenstein schon sin-

Die erste Stimm Ire. mi. fa. sol.
Veronica anstimmet.
Die Hotten send anheut auf's fest /
Durch Drucker Kunst geküssen
Die Liebe gab den Taat aus's best /
In Hottenstein gegessen.
Die Lieb eysertig sich gemacht
Von einem Land zum andren /
Zu einer Vanderin hat gedacht
Herr Hottenstein zu wandren.
Auf diesem Land sein ersten Stein
Wolt er zu Ehe legen /
Die Musse stimmt freich ein /
Der heuch gab der Stegen.
Die Braut hat g'sungen den Discant.
Vivat lieber Hottenstein !
Worhin bist a' wesen mein Amant.
Nimmehro sollt mein eigan seyn.
Herr Hottenstein den Ale zusage /
Venor sie wollen halten /
Der Paß sich endlich dargu trumg /
Zreu wollen sie veralten.

Als Veronica pa. den Taat /
W'ohoh ein E · Verbandt hat.

So druck dann Buchdrucker mein /
Auso Hott wie eine Hotten /
Wir wollen beyde eines seyn /
Wer wird uns dann austretten ?
In Liebs-Verbindigkeit und Freud /
Wir wollen allzeit leben /
Wir auch in heber Einigkeit /
Wie Turtl Tauben schweben.
Wir wollen seyn wie Harpen Klang /
Mit Friedens-Music singen /
Dah' wird ja seyn das beste G'sang /
Wann G'De dargu wird klingen.
O du viel Eble Drucker Kunst !
Die Hotten dich auch preisen /
Du jedermann erzeig dein Kunst /
Den Stein zur Eh thuß wessen.
Du traußt mit aller Kunst der Welt /
Mit dir hat sich vermählet
Ein Liebs-Paar im Drucker Feld /
Mit Hottenstein gekellet.
So Wünsch dich dann viel tausend Gläd /
Die Hotten send schon g'sungen /
Es ist verknüpft der Liebes-Stein /
Ja alaud es hat gelungen.

ajánlotta.⁵⁹ A valóság az volt, hogy II. Frigyes porosz király kezdeményezésére maga a pápa eszközölte ki a fenti rendeletet, mert a könyv felekezeti türelmetlensége miatt jogos felháborodást keltett.⁶⁰

1768 május 19-iki rendeletével küljöldi munkát tilt el a helytartótanács, mely a következő cím alatt jelent meg: *De l'autorité du clergé et du pouvoir du magistrat politique sur l'exercice des fonctions du ministre ecclésiastique*.⁶¹

1780 március 16-án a »*Sensa Romanorum pontificum Clementis XIV. praedecessorum*« című munka eladását tiltja el a helytartótanács.⁶²

1782 május 31-én egy becses politikai röpiratra, mely »*Alom második Józsefről*« cím alatt a budai Landerer-nyomdában jeient meg, veti magát a cenzura. Sok olyat látott még e röpiratban a szerző, melyet a cenzura nem látott örömmel s a fenti helytartótanács: rendelet a fenyegető forradalommal menti fellépését. (*Omnino autem intersit, quo libelli motum publicum et seditionem ciere queunt in tempore supprinantur.*)⁶³ A Landerer-nyomda gondnoka — Landerer Mihály — azzal védekezett, hogy a munka német eredetije Bécsben jelent meg s Debreczen város bírása fordította le és nyomatta ki,⁶⁴ még pedig a felmutatott eredeti kézirat tanúsága szerint Makó Pál egyetemi cenzor hozzájárulásával. A védekezés, úgy látszik, hatályos volt s a röpirat politikai iránya is kedvező fogadtatásra talált, mert 1782 november 18-án a helytartótanács megváltoztatta álláspontját.

1784-ben ismét egy imadságos könyv miatt támadt baja a Landerer nyomdának, melynek címe a következő volt: »*Die allerbesten Gebeter von Pius VI.*« A Landerer-nyomda azzal védekezett, hogy a kiadvány csupán utánnyomás s az eredeti »*cum permissione superiorum*« volt kiadva, mindamellett a további utánnyomást s árusítást megtiltották, mert türt nyomtatványokat nem szabad az országban kiadni.⁶⁵

⁵⁹ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 1429.

⁶⁰ Ballagi: Politikai irodalom. 51. l.

⁶¹ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 1461.

⁶² Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 1500.

⁶³ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 1508.

⁶⁴ A könyvnyomtató vallomása a Kereszturi József szerzősége ellen szól. V. ö. Ballagi: Politikai irodalom 239. l.

⁶⁵ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 1528.

A cenzura nem csupán a politikai tárgyú munkákat tartotta szemmel, a ponyvairodalom termékei sem kerültek el figyelmét s szükség szerint azokat is üldözte. A helytartótanács 1762. június 17-én kelt leirata szerint Sopronban egy vándor énekesnőt fogtak el, aki a budai nyomdában készült botrányos dalokkal kereskedett.⁶⁶ A budai könyvnyomtató tagadta a terhére rótt cselekményt s az énekesnő vallomása alapján a könyvnyomtató segedeire irányult a gyanu. A gyanu valónak bizonyult, mert a budai tanács 1762. augusztus 9-én kelt jelentése szerint a kifogásolt dalokat Hiebl József könyvnyomtatósegéd készítette akkor, midőn a nyomdatulajdonos súlyos betegen feküdt. Megtorlásul a nyomdában talált példányokat elkobozták s a könyvnyomtatósegédet megbüntették. Az ilyen irodalmi termékek árusítását a helytartótanács 1785. június 13-án kelt rendeletével a polgári hatóságok engedélyétől tette függővé, ezeknek pedig kötelességükké tette, hogy a kifogásolható darabok árusítását ne engedélyezzék.⁶⁷

Könyvkötő-könyvkereskedők

Az első hivatásos könyvkereskedők a könyvkötők voltak, kiket céhszabályaik a könyvkereskedés állandó gyakorlására följogosítottak. Bizonyságul idézzük a budai könyvkötők céhszabály-tervezetének 11. pontját, amely a következőleg hangzik: »Soll diesen Buchbindermeistern frey stehen in dies unserem Königreich mit allerhand erlaubt und gangbahren Buchbinder- und Buchführer-Waaren gebunden und ungebunden zu handeln.«⁶⁸ E szerint nem csupán könyvkötészeti, hanem könyvárusi termékek eladásával is foglalkozhattak s e téren a céhen kívül álio kereskedőkkel szemben azon előjoguk volt, hogy országos vásárokon kívül is árusíthattak, illetőleg állandó boltot tarthattak. A könyvkötészet nem volt olyan iparág, amely állandó foglalkozást s megfelelő keresetet biztosított volna: a munka- és jövedelemhiány arra kényszerítette a könyvkötőket, hogy papir és könyvkereskedéssel is foglalkozzanak⁶⁹ s ily módon a könyvkötők lettek az első bizonyányosok. A könyvkereskedelem eredetileg teljesen szabad

⁶⁶ Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 2717.

⁶⁷ Pesti levéltár. Intimata archivi antiqui 6576.

⁶⁸ A tervezetet 1767. július 7-én nyújtották be a helytartó tanácsához. Budai levéltár. Miscelanea antiqua 87.

⁶⁹ Geschichte des deutschen Buchhandels II. k. 105. l.

oglalkozás volt, mindenből lehetett könyvkereskedő, nem korlátozták a céhszabályok, amint ezt a könyvkötőknél láthatjuk.⁷⁰

A magyarországi könyvkereskedő tipikus alakját tünteti fel Zalonyi Nagy János nagyváradi könyvkötő (compactor), aki állandó üzleti összeköttetésben állott Nottenstein János György budai könyvnyomtatóval s ez üzleti összeköttetések révén elszámolási nehézségek támadtak közöttük, melyek a városi tanács elé kerültek.⁷¹

1732 december 13-án ugyanis a nagyváradi könyvkötő egész sereg könyvet rendel meg a budai könyvnyomtatónál, nevezetesen:

- 100 példány német ábécés könyvet,
- 100 példány magyar-latin ábécés könyvet,
- 50 példányt Argirus históriájából,
- 50 példányt Kemény Jánosból,
- 25 példányt a Lelki kincsből,
- 50 példányt a Murányi Vénusból.

Felkér ezenfelül, hogy a jezsuitáktól szerezze meg számára következő kiadványaikat:

- 4 példányt az Arany koronából,
- 4 példányt Pázmány imakönyvéből, 4°,
- 4 példányt ugyanabból, 8°,
- 2 példány Corpus juris Hungaricit,
- 2 példány Magyar bibliát,
- 10 példányt Beniczki: Clavis coelijéből,
- 4 példányt Rituale Strigoniensét,
- 7 példányt a Thesaurus animarum c. imakönyvből,
- 4 példányt a Szent Anna könyvéből.

Végül 10 nagy német naptárt s 20 kis német naptárt rendelt és felkéri, hogy ha valamelyes újdonsággal szolgálhatna, azokból is küldjön neki.

Nottenstein pontosan teljesítette a rendelést s 1733 január 24-iki levelében Nagy József már értesíti, hogy a szállított könyveket megkapta. Kijelenti, hogy a »Jó gazdasszony históriája« című munkából 1000 példányt hajlandó átvenni s biztatja, hogy adja ki a Charicliát, jó üzletet fog vele csinálni.

A fizetéssel a könyvkötő sokáig késedelmeskedett s a könyv-

⁷⁰ Geschichte id. h. 96. l.

⁷¹ Budai levéltár. Tanácsí vegyes iratok.

nyomtató sürgető levelére azzal védekezett 1733 augusztus 22-én, hogy »már Szent György napjától fogva Oláhországban voltam és egész nyáron házamnál nem voltam.« Az adós kése-
delmeskedése arra indította a budai könyvnyomtatót, hogy
erélyes levélben sürgesse adósságának kiegyenlítését. A sürgetést
Nagy József zokon vette s a következőleg válaszolt 1734 január
18-án:

»Már sok idők alatt házamnál nem lévén, Erdélyországban
voltam, miután pediglen haza érkezvén, kegyelmed mosdatlan,
buta főből származott levelét vettem, kiből nem kicsin böcstelensé-
get írt kegyelmed, de tudván, hogy nem kegyelmed rása, mivel
kegyelmed remenlem, hogy magyarul nem tud, patienta sustuli. Irja
kegyelmed, hogy 52 forintokkal restálok kegyelmednek. Ha az je-
zsuiták pénzét is odaszámlállja kegyelmed, igen is rámegyen any-
nyira, de az kegyelmedé magáé annyira nem megyen, mert fel
van nálam írásban téve. Az mely 1000 tükört küldött volt kegyel-
med, én azokból az mellyeket eladhattam, az árát megadom és az
többit vissza küldöttem Dimcsik Tamás diák uramtul, mellyért
megfizetni nem tartozom, mivel én nem kértem, hogy küldgye kegyel-
med, mindazonáltal, ha eladhattam volna, az árát megadtam volna.
És nem is egész az az história s a mennyi van is, mind hibás,
és az magyarok meg szokták válogatni az nyomtatást. És így
meg tudván igazán specilice az praetensionak summáját, meg-
küldömi böcsülettel. Irja kegyelmed, hogy az magistratust meg-
keresi írásban. Nem bánom, mert arra semmit sem hajtok, igazsá-
gomat mutatnám, és nemes ember vagyok s nehezen esett az
kegyelmed mosdatlan levele.«

Ennek a levélnek a nemes könyvkötőmester eredeti kifaka-
dásain kívül különösen az kölcsönöz érdekességet, hogy a könyv-
kötő a budai sajtótermékek fogyatékos kiállítását kifogásolja s
hivatkozik a magyar olvasóközönség kényes ízlésére, minek kö-
vetkeztében hibás nyomtatványokat nem hajlandó megvásárolni. Fi-
gyelemreméltó továbbá a könyvkötő álláspontja, hogy csupán a
megrendelt könyveket köteles megfizetni, a rendelés nélkül küldött
könyvekből csupán az eladottak árát téríti meg, a többit a könyv-
nyomtató rendelkezésére bocsátja.

Nottenstein most már a budai tanács elé terjesztette az
ügyet: s 1734 január 30-án a következőkben adta elő a nagy-
váradi könyvkötő tartozását:

1732 március 23-án törlesztett 20 forintot s adós maradt 9 forint 3 krajcárral.

1732 május 15-én kapott Beniczki Tamás munkájából 12 példányt 36 krajcáron, egyéb a nyomtatott katalógusban fel nem sorolt munkákból 3 forint árut.

1735 január 2-án kapott:

100 drb német ábécés könyvet 3 forinton,
100 drb magyar ábécés könyvet 3 forinton,
50 drbot Kemény Jánosból 6 forint 15 krajczáron,
25 drbot a Lelki kincsből 1 forint 30 krajczáron,
50 drbot a Murányi Vénusból 5 forinton,
30 drbot a Tékozlóból 1 forinton,
10 drb magyar Officium Rakoczianumot 4 forinton.
60 darabot a Regulae Sodalitatisből.

1735 április 15-én végül 1000 példányt kapott a Jó gazdasszony vagyis Tükör című históriából, melyet a könyvnyomtató a Nagy József egyenes rendelkezésére nyomtatott ki.

Ehhez a kimutatáshoz csatolta a könyvnyomtató nyomtatott katalógusát is s utalt arra, hogy a könyvkötőnek az ott feltüntetett áraknál olcsóbban szállított.

A budai tanács a Nottenstein panaszára ismételten utírt Nagyváradra: s sürgette az adósság behajtását. A nagyváradai könyvkötőn azonban nem lehetett behajtani a követelést, mert állandóan vásárokról járt Erdélyben és Oláhországban s csupán szüretkor tartózkodott otthon hosszabb ideig. A nagyváradai tanács 1734 október 30-án kelt jelentése szerint azzal védekezett, hogy a követelésben szereplő 60 példány Leges sodalitis-t nem rendelte meg s nem tudott belőle eladni egyetlen példányt sem, ezeket tehát vissza fogja küldeni. A Jó gazdasszony című munkából rendelt ugyan 1000 példányt, de a küldött példányok hibásak voltak s 30 példány kivételével a többit a saját költségén visszaküldötte a könyvnyomtatónak, az itt tartott példányok árát pedig hajlandó megfizetni.

A könyvkötő kifogásai nem lehettek alaptalanok, mert a budai tanács 1735 január 8-án kelt átiratában már csupán a Jó gazdasszony című munka 100 példánya fejében követel 2 forint 30 krajcárt s a jezsuitáknak járó 21 forint 45 krajcár behajtását sürgeti, a többi adósságban már egyetértettek, mert erre vonatkozólag csupán a fizetést sürgetik.

A könyvkereskedelem szabályozása.

A magyarországi könyvkereskedelem ügyét először az 1772 augusztus 17-én kelt 3547. számú helytartótanácsi rendelettel kiadott rendtartás szabályozta.⁷² E rendtartás első pontja 6 illetőleg 7 esztendőben állapítja meg a tanulóéveket. Második pontja a tanulók nyelvismereteit írja elő s megállapítja, hogy a német és latin nyelven kívül legalább még egy külföldi nyelvet kell ismerniük. (Nebst der deutschen und lateinischen Sprache wenigstens noch eine ausländische lernen.) Az ötödik pont szerint könyvkereskedői jogot csupán az kaphat, aki tanulóévein kívül négy éven át volt könyvkereskedésben alkalmazva s kellő bibliográfiai ismeretekkel bír. (Auch die genugsame Kenntniss von den besten Schriftstellern in den verschiedenen Wissenschaften hat.) Ez ismeretekből valamelyik egyetem előtt vizsgát kell letenni s a vizsgálat eredményét bizonyítvánnyal igazolni. Ezekén kívül tőkével is rendelkeznie kell a könyvkereskedőnek és pedig Pozsonyban 5000 forinttal, más városban a helytartótanács által utólagosan megállapítandó összeggel. A hatodik pont megállapítja, hogy egy-egy város könyvkereskedőinek száma nem esik korlátozás alá, minden új boltnyitási engedélyhez azonban a helytartótanács jóváhagyását kell kikérni. A már meglevő könyvkereskedői jogosítványok pedig a jogosított özvegyére, fiára vagy alkalmazottjára ruházhatók át, hacsak a jogosítvány személyhez kötött nem volt. A hetedik pont megállapítja, hogy a könyvkereskedők a tiltottakon kívül mindennemű könyvekkel, füzetekkel és kötöttekkel, régiekkel és ujakkal, rézmetszetekkel és térképekkel egyaránt kereskedhetnek, ezeket kiadhatják és vásárolhatják. (Die Buchhändler können mit allen Gattungen der Bücher, ausser den verbotenen, folglich mit gebundenen und ungebundenen, alten und neuen, einzeln Kupfersticheln und Landkarten, sowie mit dergleichen ganzen Werken Verkehr und Handel treiben, auch selbst Bücher verlegen, und von anderen erkaufen.) A közönség érdekében megengedi a rendtartás, hogy régi kötött könyvekkel könyvkereskedőkön kívül mások is kereskedhessenek s e célból nyitott boltokat tarthassanak, ha erre a helytartótanáctól engedélyt nyertek, új könyveket azonban kifejezetten tilos árusítaniok. A nyolcadik pont megtiltja

⁷² Ordnung für die Buchhändler in dem Königreich Ungarn. Budai levéltár. Locumtenentia antiqua 2752. sz. Magyarul közölte Békési a Magyar Könyvszemle 1883. évfolyamában : 266—269. II.

a fel nem jogosított könyvárusoknak (allen unbefügten Buchführern und Krämern) a könyvárusítást s a könyvnyomtatókat és könyvkötőket is szabadalmaik betartására utasítja, ellenkező esetben készletük lefoglalását helyezi kilátásba. A kilencedik pont szerint idegen könyvkereskedők csupán az országos vásárokon árúsihatnak: s a vásár befejeztével kötelesek áruikat elszállítani vagy a legközelebbi vásárig beraktározni. A tizedik pont szerint a könyvkereskedők kiadói jogot is szerezhetnek (*privilegia impressoria*) egyes munkákra s ez esetben senki másnak nem szabad a nevezett munkát újból kiadni, amíg a kiadói jog érvényben van.

Ez a könyvkereskedői szabályzat elsősorban azért figyelemre-méltó, mert szellemi előképzettséget követelt a könyvkereskedői jogra pályázóktól: nyelvismeretet és bibliográfiai szaktudást, ami a könyvkereskedői testület magas színvonalát biztosította. Nem tesz különbséget antikvárius és könyvkereskedő között, megengedi azonban, hogy régi könyvek árusításával nem hivatásos könyvkereskedők is foglalkozhassanak. Kötelezi a könyvnyomtatókat és könyvkötőket, hogy hivatásukat szabadalmaik keretén belül gyakorolják, ami a könyvkereskedői jogosítványok védelmére irányuló intézkedés volt; a gyakorlatban azonban alig érvényesült, mert a könyvnyomtató egyszersmind kiadó is volt, a könyvkötő pedig östől fogva könyvkereskedéssel is foglalkozott, ezenkívül mindkét iparág fel volt jogosítva a könyvkereskedésre. Végül a kiadói jogot is biztosítja az 1772. évi rendtartás a könyvkereskedők számára s ezzel a kiadói üzletek alapját veti meg. Csupán az volt a fogatkozása ez utóbbi rendelkezésnek, hogy nem volt büntető záradéka, s ugyanez volt a hibája az 1783 január 28-án kelt helytartótanácsi rendeletnek, mely azon alkalomból jött ki, hogy Kurczböck bécsi könyvnyomtató a nála megjelent munkák utánnyomásának megtiltását kérte. Addig egyáltalán nem tartoztak a nyomdák az egymás kiadói jogát tiszteletben tartani s minden lelkiismeretfurdalás nélkül lenyomatták a másik nyomdából kikerült könyvet, hacsak szabadalom-levél nem védelmezte meg a kiadót az utánnyomástól. A kiadói jogot az örökös tartományokban már uralkodói rendelet szabályozta, midőn a helytartótanács azt Magyarországra is kiterjesztette. A rendeletet a helytartótanács azzal indokolta, hogy minden szerző szabadon rendelkezhetik a munkájával s úgy a munka kiadására, mint a tiszteletdíjra nézve is bármely könyvnyomtatóval megállapodásra léphet. Ha azonban az utánnyomás nincs tiltva, akkor ilyen szerződések nem jöhetnek

létre, a szerzők érdekében van tehát szükség az utánnyomások eltiltására. A kiadói jogot a helytartótanácsi rendelet csupán az örökös tartományok területén belül védelmezte meg, a külföldön megjelent munkák utánnyomását nem⁷³ tiltotta el, ezeket az 1783. évi rendelet után is büntetlenül lehetett lenyomatni és árusítani. Külföldi szerzők nem részesültek védelemben s az ország határain belül sem a szerzőket, hanem a nyomdákat védelmezte meg a rendelet, mert szerzői szabadalmat a fejlődő irodalom korában adományozni hálátlan lett volna s az irodalmat tette volna tönkre.

Kizárólagos szabadalmat különben nem csupán könyvnyomtatók, hanem szerzők is szerezhettek munkáik kiadására, ilyen azonban kevés akadt. Így Thomas János soproni francia nyelvmester 1773. június 30-án a helytartótanáctól szabadalmat kapott *«Le sincère maitre de langue»* című művére, amelyet 10 éven belül egyetlen könyvnyomtatónak sem volt szabad a szerző engedelmével kiadni.⁷⁴ Ez eset tudomásom szerint egyedülálló nálunk, a XVIII. század folyamán hasonlóra nem találtam; de ez nem a dolog rendkívüliségére, hanem arra vall, hogy nem volt verseny a szerzőség terén, nem volt szükséges a szerzői jogot megvédelmezni. Olvasóközönségük csupán a kalendáriumoknak, népies szépirodalmi termékeknek és vallásos munkáknak volt, ezeket a munkákat pedig a nyomdák szabadalmaztatták s minden visszaélést irgalmatlanul megtoroltak. A szerzők a nyomdák megbízására dolgoztak, a nyomdák pedig csupán olyan munkákra adtak megbízatást, melyek jogát számukra szabadalomlevél biztosította.

A könyvkereskedelem a cenzura igájában

Amíg a könyvkereskedelem nem vált önállóvá, a könyvvizsgálat csupán a könyvnyomtatókkal foglalkozott; amint azonban a könyvkereskedelem önálló iparággyá alakult, a könyvvizsgálat figyelmé a könyves boltokra is kiterjedt. Eleget zaklatták a könyvvizsgálók a könyvkereskedőket, s ez és a szigorú vámvizsgálat egyaránt megnehezítették a külföldi szabadabb szellemű munkák forgalombahozatalát.

1781. augusztus 21-én a helytartótanács szigorú rendeletet küldött a pesti tanácshoz, melyben meghagyta, hogy a Weingand

⁷³ Pesti levéltár. Intimata archivi antiqui 6127.

⁷⁴ Pesti levéltár. Intimata archivi antiqui 3888.

és Köpffi könyvkereskedés állományát leltározzák s a leltart ter-
jesszék fel. A szigorú rendelet oka egy feljelentés volt, amely a
nevezett könyvkereskedőket azzal vádolta, hogy vallásellenes köny-
veket csempésznek be az országba s azok árusításával az ártatlan
ifjúság lelkiét megmérte. A tanács kiküldöttei 1781 szeptem-
ber 5-én megjelentek a könyvkereskedésben s az egész könyvanya-
got leltározták, de a vádat nem találták igazoltnak. A könyvkeres-
kedő önként bevallotta, hogy Barics egyetemi tanár utasítására be-
szerezte a Czopff és Offerhausen egyetemes történelmét az egye-
temi hallgatók használatára, de e munkából már egyetlen példánya
sincs. A könyvkészlet különben katalógusba volt foglalva, amelyet
felterjesztettek a helytartótanácshoz s ezenkívül még a következő
könyveket találták a boltban:

Potska (Juvenalis): Thesaurus linguae sanctae. Bambergae, 1780.

Tleserii (Claudi): Historia ecclesiastica. Tom. 67. Aug. Vind,
1780.

Introductio in historiam ecclesiasticam. Friburgi, 1780.

Schmid Antonii: Meditationes philosophicae. Coloniae, 1779.

Seltz Henrici: Initia philosophiae theoreticae. Confluentiae, 1779.

Harles: Anthologia graeca prosaica. Norinbergae, 1781.

Idea theologiae christianae. Monachii, 1781.

Reisen nach Persien. II. Bd. Frankfurt a/M., 1781.

Grundriss der Finanzwissenschaft. Frankfurt, 1781.

Breuchels: Beschreibung etc. Frankfurt, 1781.

Lob und Leben Mariae von Ferd. Reissner, 1781.

Englischer Uhrmacher. Frankfurt, 1781.

Cornelius Tacitus. Deutsch. Leipzig, 1781.

Die heilige Geschichte des Alt- und Neuen Bunds, Köln, 1781.

Febronii Commentarius in sui retractationem. Frankfurt, 1781.

Lalemants Gedanken über die vier Evangelien. Augsburg, 1781.

Katholische Lehrsätze. Frankfurt, 1781.

Beitrag zu denen Geschichten der Frauenzimmer. Frankfurt,
1781.

Kurtz oder Tagzeiten.

Quatre mémoires de Batteny sur la poetique d'Aristotel. Ge-
neve, 1781.

Libros quosdam non summis modo pontificibus ac ecclesiae in-
juriis, verum et aperte haereticos clam regno invehere et non sine
gravi corruptionis periculo teneram per juventutem spargere contatantes
Pesti levéltár. Intimata archivi antiqui 5798.

Fragment zur Geschichte des Papsten Ganganelli. Frankfurt, 1781.

Lukas Vochs: Von Feuerspritzen. Augsburg, 1781.

Lukas Vochs: Baulexikon. Augsburg, 1781.

Abhandlung und Auszüge der Akademie zu Paris. Leipzig, 1781.

Linné: Von Thierreich. Nürnberg, 1781.

Necker: Rechenschaft dem König. Wien, 1781.

Sulzers Vermischte Schriften. Leipzig, 1781.

Sammlung der besten und neuesten Reisebeschreibungen. Berlin, 1781.

Winkelmanns Briefe. Berlin, 1781.

Ulloa: Nachrichten von Amerika. Leipzig, 1781.

Raff: Naturgeschichte für Kinder. Göttingen, 1781.

Schlöttweins Archiv vom Menschen und Bürger. Leipzig, 1781.

Achte und wahrhafte Beyträge zum Militär-Dienste von Österreich. Wien, 1781.

Severi Dissertatio. Posonii, 1781.

Weydessers Fastenpredigten. 1781.

Lederers Vespenn. Augustae Vind, 1781.

Lederers Landmessen. Augustae Vind, 1781.

Lederers Apparatus musicus. Augustae Vind, 1781.

Literatur des deutschen Staatsrechts. 8°. Göttingen, 1781.

Meiners Geschichte des Ursprungs der Wissenschaften. 1781.

Volksmann: Sammlung aus erlesenen Abhandlungen. Jule, 1781.

Homers Werke. Deutsch. Leipzig, 1781.

Briefwechsel über die Justizreform. Berlin, 1781.

Liedeke: Gelehrsamkeits-Archiv. Leipzig, 1781.

Knoch: Insekten-Geschichte. Leipzig, 1781.

Veltzl: Geschichte Karls IV., Königs von Böhmen. Prag, 1781.

Bianconi: Sendschreiben über den Corneliu Celsum. Leipzig, 1781.

Koch: Situations-Plan. Augsburg, 1781.

Heilmütl wieder die Gelenckskrankheiten. 1781.

Winkelmanns Handbuch alter und guter Gemälde. Augsburg, 1781.

Bischings Magazin. 15. Th. 4°.

Anmerkung über die Siegel und Diplomantik. Augsburg, 1781.

Csupé új könyv s hozzá komoly tudományos könyvek. Nem csoda, hogy megvadták, hiszen a felvilágosodás eszköze volt.

Ugyancsak 1782-ben amiatt is összeütközésbe került a Wein-gand és Köpff könyvkereskedés a cenzurával, mert könyvkereskedői katalógusát a Landerer-nyomdában engedély nélkül merte ki-nyomtatni. A pesti tanács 1783 február 6-án kelt rendeletéből kitűnik, hogy nem tartották szükségesnek a katalógus külön engedélye-zését, mert az abban foglalt könyvek úgy is engedélyezve vol-tak.⁷⁶ Ebben teljesen igazuk volt, s úgy látszik, a helytartótanács is elfogadta a védekezést.

1791 október 4-én kelt rendeletével is egy sereg könyvet ko-boztatott el a pesti könyvárusoktól a helytartótanács s hozzá szá-mon kérte tőlük, hogy honnan szerezték be. Gleixner János kölcsönkönyvtár-tulajdonos⁷⁷ (Lesekabinets-Inhaber) ez alkalommal azt vallotta, hogy az elkobzott

Van den Noot oder Geheime Geschichte der Empörung Bel-giens, továbbá a

Romantische Erzählungen der Königin Margaretha von Na-varra című könyveket Mahler Fülöp pozsonyi könyvkereskedő-től vásárolta. Stachel József és Kilián viszont azt valloították, hogy Lessing elkobzott munkáit Weber berlini könyvkereskedő útján szerezték be. Strohmayer Ignác azt vallotta, hogy pesti, budai és kassai könyvkereskedései mindig a bécsi könyvvizsgáló hivatal közbenjöttével kapják a külföldi könyveket s mint nemes ember és volt harmincadhivatalnok mindenkor tiszteletben tartja a fennálló szabályokat. Lessing »Über die Erziehung des Menschengeschlechts« című munkáját tévesen foglalták le nála, mert az nem tiltott könyv s a bécsi Wappler-katalógusban is bennfoglaltatik. Lindauer János végül azt vallotta, hogy Lessing »Ausführung des Plans und Zweck Jesu« című könyvét Beer lipcsei könyvkereskedő útján sze-rezte be.

A könyvvizsgálók tehát nagy lelkiismeretességgel, de kevés eredménnyel jártak el, mert a könyvkereskedők igazolták magu-kat s Strohmayer Ignác Antal még erőlesen vissza is vágott.

Nagyobb bajba került Pauer János Károly pesti könyvkeres-kedő, aki Hohenleitner bécsi könyvárustól tiltott könyveket kapott, amelyeket a könyvvizsgálát felfedezett és elkobzott. A könyvek a helytartótanács 1792 július 31-én kelt leiratában névszerint is meg vannak jelölve és pedig: »Aja oder die heimliche Ehe«, to-

⁷⁶ Pesti levéltár. Intimate archivi antiqui 5988.

⁷⁷ Az 1787. június 23-iki tanácsülési jegyzőkönyv tanúsága szerint 1787-ben indította meg a vállalatát.

vábbi »Frauenzimmer oder Priapischer Roman.« A címek után itelve, a könyvek tartalma éppen nem lehetett erkölcsnemesítő s joggal hívta fel a cenzura figyelmét. Pauer azzal védekezett, hogy Hohenleitnerrel nem áll üzleti összeköttetésben, mert nem könyvekkel, hanem metszetekkel és zeneművekkel kereskedik. A postán letoglalt munkákat tudtán kívül vette Beer Mihály nevű elbocsátott alkalmazottja s így nem felelhet értük. A könyvkereskedő védekezése nyilvánvalóan nem felelt meg az igazságnak, de ügyesen volt kitalálva s a helytartótanács megelegedett a könyvek elkobzásával.⁸¹

1792-ben a könyvcenzura elkobzott 200 példányt a »Nonnihi de educatione juventutis scholasticae et studiorum reformatione in ditionibus Pannonicis« című munkából, amely Strohmayer pesti könyvkereskedő címére érkezett. Az 1792 december 14-én kelt helytartótanácsi rendelet ugyan visszaadatta a lefoglalt példányokat, mindazonáltal vizsgálatot indított, hogy vannak-e belőle más könyvkereskedőknél is példányok s honnan kapták azokat.⁸² A vizsgálat eredménye az volt, hogy Weingand Mihály 25 példányt, Stache¹ és Kilián 100 példányt s Lindauer János 25 példányt kaptak a nevezett munkából, mindannyian Degen bécsi könyvkereskedőtől. Strohmayer pesti könyvkereskedő útján. E jelentés után 1793 február 8-án még egy szigorú helytartótanácsi rendelet érkezett a pestvárosi tanácshoz, amely meghagyta a könyvkereskedőknek, hogy csupán engedélyezett könyveket árusítsanak. Az 1793 október 22-én kelt helytartótanácsi rendelet aztán arra kötelezte a könyvkereskedőket, hogy könyveik jegyzékét terjesszék fel a könyvvizsgáló hivatalhoz.

1794 május 13-án vegre a helytartótanács rendeletet adott ki, mely a könyvkereskedőket utasítja, hogy csupán olyan könyveket árusítsanak, amelyek a könyvvizsgálaton átmentek. Kétes esetekben a könyvvizsgálóhoz tartoztak fordulni utasításért s csupán a könyvvizsgáló engedélyével vehették meg vagy adhatták el a kétes könyvet. A könyvkereskedők folytonos ellenőrizhetése céljából elrendelte a helytartótanács, hogy a könyvvizsgálók tartozzanak kéthetenként az engedélyezett könyvek jegyzékét kiadni s a könyvkereskedőkkel láttamoztatni. A rendelet ellen vétő könyvkereskedőket első ízben a könyvek elkobzásával és birsággal bün-

⁸¹ Pesti levéltár. Intimata archivi medii 4910.

⁸² Pesti levéltár. Intimata archivi medii 5109.

⁸³ Pesti levéltár. Intimata archivi medii 5290.

teü a helytartótanács, másodizben azonban már boltjaikat beza-
ratja.

Ez a szigorú rendelet kétségkívül nem kedvezett a könyv-
kereskedőknek, mert mozgási szabadságukat nagyon megkötötte,
különösen azonban a közművelődésnek ártott, mert a külföldi mun-
kák behozatalát és terjesztését jóformán lehetetlenné tette. Ilyen
kormányzati intézkedésekkel meg lehetett akadályozni a politikai
mozgalmakat, az a szellem azonban, amely ez intézkedések nyo-
mán fakadt, a halál szelleme volt s nem lehet csodálkoznunk,
ha a 18. század végén a közszellem Magyarországon olyan ala-
acsony színvonalon állott, hogy a külföld előtt nem volt becsü-
lete a magyarnak.

A fejlődő Pest nyomdászata és könyvkereskedelme.

1792 október 9-én elrendelte a helytartótanács,⁸⁴ hogy a pest-
városi tanács irassa össze és terjessze fel a könyvnyomtatók, könyv-
kereskedők és könyvárusítással foglalkozó könyvkötők neveit. A
pestvárosi tanács 1792 november 21-én kelt jelentése kapcsán a
következő névsort terjesztette fel:

Könyvnyomtatók:

Trattner Mátyás az Uri-utcában,

Landerer János Mihály a Fő-téren,

Paczkó Ferenc Agoston a Kecskeméti-utcában.

Könyvkereskedők:

Weingand János Mihály az Egyetem-téren a Beleznay-házban,

Strohmayer Ignác Antal a Kigyó-utcában a Köpff-házban,

Pauer Mihály a Váczi-utcában a Gabler-házban,

Stachel József az Egyetem-téren az Ambrózy-házban.

Lindauer János a Váczi-utcában a Sötér-házban.

Könyvkötők:

Müller Antal a Sebestyén-téren,

Mittendorfer József a Himző-utcában,

Hertrum János a piaristáknál,

Exner István a Kigyó-utcában a Köpff-házban.

Kramerlohr Adám a Zöld-téren,

özü. Fischer Jánosné az Ujvilág-utcában.

A Weingand és Köpff könyvkereskedőcég 1782. május 11-én
kelt beadványában vázolt állapottal szemben a pesti könyvkeres-

⁸⁴ Pesti levéltár. Intimata archivi medi 4972.

kedekem lényegesen előbbrejutott, mert, ha a könyvárusítással foglalkozó könyvnyomdától és könyvkötőktől eltekintünk, 10 év alatt 4 új könyvkereskedés keletkezett Pesten s általában Pest a magyarországi könyvnyomtatás és kereskedelem központjává lett. Ezt Pestvárosa gazdasági megerősödésén kívül az egyetemnek kell tulajdonítanunk, amely élénk szellemi életet teremtett, s ezzel a könyvkereskedést felvirágoztatta.

A legrégebb pesti könyvkereskedés a Weingand és Köpff társaság volt, melynek alapításáról már megemlékeztünk. A társaság már 1774. február 12-én fennállott, mert akkor kötött házasságot Köpff János György Hofferné Krausz Anna Máriával s Weingand János Mihály ez alkalommal kötelezvényt állított ki, hogy társa halála után özvegyét illeti meg a könyvkereskedői jog fele⁸⁵ Köpff János György 1785. június 2-án meghalt, özvegyén kívül 2 kiskorú gyermeket hagyva hátra s a pesti tanács 1785. július 4-én annak rendje és módja szerint felvétette a könyvkereskedés leltárát. Weingand pénzzel szeretne volna kielégíteni az özvegyet, az özvegy azonban nem volt az ajánlat elfogadására rávehető s Weingand úgy igyekezett önállósítani magát, hogy a könyvkészlet felosztásának tervét vetette fel, amibe az özvegy bele is ment.

Az osztály ügye sokáig húzódott s közben az osztozkodók alaposan össze is veszték. Köpffné ugyanis azzal vádolta meg Weingandot, hogy a kelendőbb új s értékesebb régi könyveket éjszakánként az Ambrózy-házban bérelt új boltjába hordatja át s ez uton őt megkárosítja. 1786. július 30-án kieszközölte a pesti tanácsnál, hogy a Weingand új boltját hivatalosan lepecsételték. Weingand viszont 1786. augusztus 1-én kelt beadványában azzal védekezett, hogy csupán olyan könyveket vitetett át az új boltba, melyeket a saját számlájára szerzett be. Igazolással követelte az új bolt könyvanyagának leltározását s rendelkezésére bocsátását.⁸⁶ A pesti tanács 1786. augusztus 12-én leltárba foglaltatta az új bolt könyvanyagát s Weingandnak részben sikerült igazolni, hogy az ott elhelyezett könyveket a saját számlájára vásárolta.

A vita. ügy 1786 augusztus 13-án nyert befejezést oly módon, hogy az üzlettársak megosztottak a könyvkészleten s külön

⁸⁵ Pesti levéltár. Intimata archivi medi 452.

⁸⁶ Pesti levéltár. Intimata archivi medi 372.

üzletet nyitottak. Köpffné érdekeit az osztozásnál Fingerhut Adolf képviselte, aki előbb a Trattner János Tamás pesti üzletvezetője volt.

Ugyanakkor megosztottak az üzlettársak az üzleti tartozásokon és követeléseken is: mindegyik fél átvett 13.000 forint értékű üzleti tartozást, minek kifizetését elvállalta s átvett 13.000 forint értékű üzleti követelést, melyek behajtása az ő gondja maradt. Ez osztozásnál a hatóság képviselőjében Boráros János pesti tanácsnok jegyzőkönyveket vett föl, melyek egyike, a Köpff özvegyét illető fennmaradt a székesfőváros levéltárában (Protokoll über die bey der Buchhandlungstheilung der Frau Köpff Witwe und Compagnie zugefallene Activen) s az üzlet vevőközönsegére vonatkozóan értékes adatokat tartott fenn. Eszerint Köpff özvegye a következő adósokat kapta:

Piller pesti tanár 309 frt 51 kr.

Bretschneider lemergi udvari tanácsos 205 frt 20 kr.

Pesti egyetemi könyvtár 201 frt 6 kr.

Stipsich pesti tiszti orvos 224 frt 44 kr.

Méhes kolozsvári tanár 192 frt 32 kr.

Madarassy egri kanonok 185 frt 27 kr.

Gróf Szapáry Budán 135 frt.

Vörös Ferenc joghallgató 19 frt 21 kr.

Busch a báró Brudern szolgálatában Pesten 134 frt 17 kr.

Mayer berencsfalvai plébános 94 frt 5 kr.

Knye szegedi orvos 90 frt 50 kr.

Mittendorfer András budai könyvkötő 90 frt 10 kr.

Baumeister veszprémi könyvkötő 69 frt 16 kr.

Báró Prónay Pál 63 frt 59 kr.

Imre János Debreczenben 66 frt 10 kr.

Báró Prónay Mihály Acsán 50 frt 2 kr.

Weber Oszwald pesti vendéglős 50 frt.

Kovács József Nagyváradon 47 frt 45 kr.

Gróf Teleky József Pesten 47 frt 29 kr.

Rácz orvostanár Pesten 39 frt 32 kr.

Fábry mérnök Lembergben 36 frt 10 kr.

Richter gombai orvos 35 frt.

Eszterházy egri püspök 34 frt 24 kr.

Festetics Toponáron 32 frt 34 kr.

Hoxa Lembergben 33 frt 13 kr.

Prag könyvtárnok Budán 32 frt 7 kr.

Darvas udvari tanácsos Pesten 32 frt 25 kr.
 Tóth Imre egri tanár 31 frt 22 kr.
 Neumayer lugosi minorita 30 frt 50 kr.
 Baumeister Budán 30 frt.
 Vörös Márton Kecskeméten 29 frt.
 Rapf szegedi piarista 28 frt 1 kr.
 Proczka kanonok Demkón 26 frt.
 Mikitsch pesti harminczados 26 frt 8 kr.
 Zimányi pesti piarista 24 frt 10 kr.
 Laczkovics huszárfőhadnagy 24 frt 30 kr.
 Szaitz piarista 23 frt 26 kr.
 Heimbücher Zomborban 21 frt.
 Buberle Zomborban 21 frt.
 Spath bácsi francziskánus 19 frt 12 kr.
 Temesváry Debreczenben 18 frt 20 kr.
 Gróf Batthyány Fülöp Hamburgban 18 frt.
 Dinsky pesti antikvárius 17 frt 4 kr.
 Kenedics kőszegi mérnök 16 frt 10 kr.
 Csernyánszky nagyváradi mérnök 17 frt.
 Krauton nagyváradi harminczados 16 frt 15 kr.
 Schweidel Temesvárott 16 frt 20 kr.
 Gróf Aspremon 15 frt.
 Glosius tiszti orvos 15 frt 51 kr.
 Herudics Pesten 15 frt 50 kr.
 Lentz hadnagy Debreczenben 14 frt.
 Moger pesti piarista 13 frt 40 kr.
 Buda: kapuczinusok házfőnöke 13 frt.
 Kauffer a gróf Károlyi szolgálatában Pesten 12 frt 18 kr.
 Teszárovits gyulai káplán 11 frt 21 kr.
 Szabo Pál Nagyváradon 11 frt 46 kr.
 Fekete derecskei plébános 10 frt 45 kr.
 Hencyei a gróf Károlyi szolgálatában 10 frt 40 kr.
 Lichtmansberger Jászberényben 10 frt 30 kr.
 Báró Podmaniczkyne Aszódon

És egy egész sereg más tartozás még, amelyek felsorolása hosszas volna, de amelyek azt tanúsítják, hogy a Weingand és Köpff könyvkereskedés üzleti összeköttetései egész Magyarországra kiterjedtek s hogy a legkülönbözőbb társadalmi osztályokból voltak vevőik.

Az adósok nevei mellett a vásárolt könyvek is fel vannak tüntetve, amiből meg lehet állapítani, hogy ki mit olvasott.

Ugyanígy érdekes az üzleti tartózasok jegyzéke is, amely mindkét félre vonatkozóan fennmaradt (Summarischer Repartitions Extract aller Passivorum) s így az előbbinél teljesebb képet ad. Eszerint a Weingand és Köpff-cég hitelezői a következők voltak:

Baglionische Erben in Venedig 2198 frt 6 kr.

Akademische Buchhandlung in Strassburg 1582 frt 47 kr.

Moesle in Wien 1084 frt 6 kr.

Weidmanns Erben und Reich in Leipzig 1024 frt 15 kr.

Ochs, Geymüller und Co. in Wien 999 frt 49 kr.

Trattner Thomas Buchhandlung 508 frt 16 kr.

Trassler in Troppau 425 frt 53 kr.

Schwieckert in Leipzig 414 frt 4 kr.

Universitäts Buchdruckerey in Ofen 406 frt 56 kr.

Veith in Augsburg 375 frt 42 kr.

Georg Klökh in Ofen 367 frt 20 kr.

Felsecker in Nürnberg 329 frt 35 kr.

Graeffe Rudolf in Wien 318 frt 25 kr.

Rieger in Augsburg 297 frt 49 kr.

Wuchrer in Wien 296 frt. 20 kr.

Treuttel in Strassburg 263 frt 24 kr.

Hörling in Wien 251 frt 69 kr.

Dietrich in Göttingen 277 frt 8 kr.

Haug's Witwe in Leipzig 261 frt 8 kr.

Göbhardt in Bamberg 217 frt.

Breitkopf in Leipzig 205 frt.

Landerer in Pressburg 187 frt 14 kr.

Van der Hoeck's Witwe in Göttingen 182 frt 53 kr.

Weingand in Leipzig 176 frt 7 kr.

Kratz's Witwe in Bernstein 170 frt.

Wolff'sche Buchhandlung in Augsburg 166 frt 34 kr.

Kurzhöck in Wien 158 frt 49 kr.

Dicks Buchhandlung in Leipzig 153 frt 56 kr.

Mylius in Berlin 151 frt 7 kr.

És egy egész sereg más külföldi könyvkereskedés, amelyek mellett bizonyítanak, hogy a Weingand és Köpff-cégnek külföldön jó neve volt s szívesen hiteleztek neki. Az első pesti könyvkereskedés tehát előkelő üzlet lehetett úgy üzleti összeköttetéseit, mint

vásárlóközönségét tekintve s ez a könyvkereskedés a Köpff halála után ugyszólván megszűnt.

Az első pesti könyvkereskedés két újabb könyvkereskedésnek vetette meg az alapját. Weingand János Mihály 1800 június 12-ig egyedül folytatta az üzletet, ekkor azonban üzlettársul maga mellé vette 10 éven át hűséges munkatársát, Eggenberger Józsefet, akivel ugyanakkor örökösödési szerződést is kötött. Eszerint Weingand vagyonának a felét rögtön átruházta Eggenbergerre, halála esetén pedig egyedüli örökösévé tette.⁷⁸ Kikötötte azonban, hogy Eggenberger a közös vagyont tudtán kívül meg nem terhelheti s hozzá hasonlóan csupán havi 50 forintot fordít a közös pénztárból szükségletei fedezésére. Mikor Eggenberger a szerződést megkötötte, nőtlen fiatalember volt, kinek minden vagyona azon 1000 forint volt, amit az üzletbe hozott. Weingand jóindulatából kitűnő üzlethez jutott, amelyet tudásával és szorgalmával felvirágoztatott s mely a mai napig fenmaradt.

A Köpff özvegye is folytatta egy ideig az üzletet, mert 1788-ban még tudunk a Köpff-féle könyvkereskedésről,⁷⁹ akkor azonban eltűnik. Valószínű, hogy Strohmayer Ignác Antal vette át a Köpffné üzletét, mert 1788-ban polgárjogot szerzett Pesten s 1789-ben a pesti könyvkereskedők sorában Weingand után következik.⁸⁰

Trattner János Tamás magyarországi vállalkozásai nem jártak olyan szerencsével, mint az ausztriaiak. Könyvnyomdáját is bizonyára azért ajándékozta keresztfiának, mert nem bizonyult jövedelmező vállalkozásnak. Sokkal szítemőbb üzletember volt Trattner, semmint ilyen nemeslelkű tette gazdasági okok nélkül határozta volna el magát. Könyvkereskedésével sem volt szerencséje, amint ezt a pesti üzletvezetőjével, Keil Ambrussal lefolytatott pöréből láthatjuk.⁸¹ 1786. július 29-én bizta reá pesti üzletét s megbízólevelében a következőket közölte vele: 300 frt fizetést kap évenként s ezenfelül százalékra is számíthat. Ez utóbbit azonban nem lehet előre megállapítani, mert megfelelő vezetés hiányában a pesti üzlet eddig rosszul ment. Körülbelül 200 frtot helyez e címen kilátásba s ezzel Keil évi fizetése 500 frtra emelkedett volna. Utiköltségre 3 aranyat ad, hangoztatja azonban, hogy dunai

⁷⁸ Pestvárosi levéltár. Relationes archivi medii 3628.

⁷⁹ Pesti levéltár. Intimata archivi medii 2273.

⁸⁰ Pesti levéltár. Intimata archivi medii 3157.

⁸¹ Pesti levéltár. Intimata archivi medii 1343.

hajón 2 aranyból is kitelik a költség. Halála esetére özvegyével szemben semmire sem kötelezi magát, eredményes működése esetén azonban hajlandó özvegye számára 6 arany utiköltséget adni. Szerződést nem köt egyetlen alkalmazottjával sem, mert a szerződések csak nézeteltérésre, bizalmatlanságra s kijátszásra vezetnek, kiköti azonban, hogy, ha állását el akarja hagyni, 6 hónappal előbb köteles felmondani. A maga számára végül fenntartja a jogot, hogy hűtlenségen ért alkalmazottját azonnal elbocsáthassa.

A feltételek, úgy látszik, elfogadhatók voltak, mert Keil Ambrus 1786. augusztus 1-én elfoglalta az állást, de nem sokáig tartott ki, 1787. május 30-án már felmondott. E felmondásra 1787. augusztus 2-án Trattner János Tamás megbízta a titkárát, Gebel Konrád Agostont, hogy volt pesti üzletvezetőjével, Fingerhut Adolf Józseffel, ennek utódjával, Keil Ambrussal számoljon le, s adja át a pesti üzletet az új üzletvezetőnek, Bauer Mihálynak. Az elszámolás Keil Ambrusra nézve kedvezőtlenül ütött ki, mert Gebel Agoston az üzleti könyvek kifogásolt tételei alapján 438 frt 49 krt követelt rajta, amit azonban utóbb Trattner 359 frt 54 $\frac{1}{2}$ krra volt kénytelen leszállítani. Ugyanekkor azonban azt is követelte rajta, hogy a működése idején támadt üzleti künnlevőségeket térítse meg, mert szolgálati utasítása értelmében erre kötelezve van.⁸⁸ Ezek a künnlevőségek nagy összeget 1707 frt 53 krt tettek ki s a következőleg oszlottak meg:

Angermann pétervárad	12 frt 14
Baumeister veszprémi könyvkötő	53 frt 24
Batthyany gróf	11 frt 42
Brundhuber tanár	2 frt 6 .
Bajtai Antal pap	2 frt
Selmechányai iskolaigazgató	38 frt 11
Diepold budai könyvkereskedő	24 frt 57
Diskant pesti kereskedő	55 frt 12
Pesti szeminárium igazgatója	4 frt 44
Diel budai könyvkötő	5 frt 24
Echterling aradi könyvkötő	9 frt 45
Echterling budai könyvkötő	12 frt 53
Gergely losonci könyvkötő	87 frt 10

⁸⁸ Vermög der Instruction jeder Factor für die unter seine Factorie entstandene Schulden zu haften und den Ersatz zu leisten hat.

Gyulai Sámuel gróf 10 frt 1½
 Hochmeister nagyszebeni könyvkötő 67 frt 14½
 Jung pesti kőműves mester 1 frt 20
 Jeszenszky kapitány 6 frt 8
 Trattner Jakab piarista 14 frt 58
 Kiss óbudai könyvkötő 250 frt 29
 Kanticzky verseci könyvkötő 1 frt 21
 Kiebling budai könyvkötő 49 frt 25
 Kun losonci könyvkötő 62 frt 44½
 Kaufmann papirkereskedő 1 frt 5
 Kolumschitz pesti pap 1 frt 15
 Köpff pesti könyvkereskedő 33 frt 55½
 Lang székesfehérvári könyvkötő 19 frt 27
 Lósy pesti tanár 3 frt 24
 Molnár Zsigmond Miskolcon 4 frt 45
 Mittendorfer eszéki könyvkötő 86 frt 10
 Pesti tanács 1 frt 48
 Neu főhadnagy 3 frt 2
 Neumann könyvkötő 65 frt 28
 Okolicsányi pesti jogász 2 frt 48
 Kapucinusok portása 1 frt 52
 Ratzkovits miskolci kereskedő 43 frt
 Ritter eszéki kereskedő 9 frt 16
 Riso Domussi pesti kereskedő 15 frt 18
 Roth korrektor 3 frt 5
 Schaffrath piarista 2 frt 16
 Szörényi tanár 3 frt 39
 Stanisavlovits hadnagy Péterváradon 19 frt 28
 Sattlberger mokrini postamester 4 frt 39
 Scheibel pesti posztónyíró 2 frt 23
 Schmiedbauer 2 frt
 Schlegel 32 frt 27
 Trattner Mátyás pesti könyvkötő 37 frt 16
 Weidinger pécsi könyvkötő 22 frt 1
 Moser szigeti könyvkötő 130 frt 9
 Weingand 320 frt 1
 Weingand és Köpff 26 frt 14

Amint a felsorolásból kitűnik, az adósok többnyire könyvkötők voltak, akik hitelbe vették át az árukat s rendesen jó fi-

zetők voltak. Trattner nem is sürgette e tételt a per folyamán s csupán a könyvelési tételeken folyt a vita.

A könyvvizsgálat befejezte után kieszközölte Trattner, hogy a pestvárosi bíróság Keil Ambrust letartóztatta, hasztalan kifogásolta a Trattner vádjait s állított kezeszt maga helyett. Keil Ambrus erre 1787. október 18-án kelt felségfolyamodványában panaszt emelt, hogy Trattner János Tamás megkeresésére letartóztatták s három hét óta fogva tartják. Előadta panaszában, hogy a pestvárosi hatóságnál törvényes lépéseket tett szabadonbocsáttatása érdekében, de eredménytelenül. A panasz szerint Trattner azért keverte bajba, hogy Pesten polgárjogot ne szerezhessen és könyvkereskedést ne nyithasson. Állítása szerint a rábizott tisztet becsületesen betöltötte s Trattnert nem károsította meg, Trattner vádaskodása tehát alaptalan. Mindezek alapján szabadonbocsáttatását kéri s meghurcoltatásáért kárpótlást sürget. A pestvárosi bíróság ilyen értelemben határozott s Keil Ambrust szabadonbocsátotta, Trattner János Tamást pedig 137 frt 50 krban elmarasztalta. Trattner természetesen tovább perelt, fellebbezett, követelte Keil újabb elfogatását, esetleg a pestvárosi hatóság elmarasztalását, de eredménytelenül, mert a felsőbíróságok helybenhagyták a pestvárosi bíróság ítéletét. A felsőbírószági ítéletet 1789. június 19-én hirdették ki a peres felek előtt s ez ellen nem volt többé fellebbezés. Trattnert a kedvezőtlen kimenetelű per nagyon bántotta s ez indíthatta arra, hogy Pesttel végleg szakított s könyvkereskedését átadta az üzletvezetőül szerződtetett Pauer Mihálynak, aki 1790. április 7-én lett pestvárosi polgárrá.⁸⁹

Röviddel Trattner után a másik hatalmas bécsi könyvnyomtató is megmozdult. 1782. augusztus 22-én Kurczböck József udvari könyvnyomtató kérvényt adott be, melyben pesti könyvkereskedői jogért folyamodott. Kérését azzal indokolta, hogy illyr könyvek kiadására nagy költséget fordított⁹⁰ s még nem tudott megfelelő forgalmat elérni, mert a közvetítők haszonlesésükkel elriasztják a vásárlókat. Azt gondolta most, hogy cserekereskedést fog kezdeni s a könyveket nem pénzért, hanem terményekért fogja adni. Ez véleménye szerint fel fogja lendíteni a kereskedel-

⁸⁹ Némethy: Nyomdászok stb. Budán és Pesten a XVIII. században. (Magyar Könyvszemle 1901. évf.)

⁹⁰ E téren valószínűleg nagy érdemei vannak. I. Mayer: Wiens Buchdrucker-Geschichte, II. k. 45. l.

met s szellemi életet fog teremteni az országban. Különösen pedig azt emeli ki, hogy eddig az ilyen könyveket Oroszországból hozták be s vállalkozása ezt meg fogja szüntetni.⁹¹

E terv ellen ismét Weingand és Köpff, az egyetlen pesti könyvkereskedő-cég foglalt állást s az 1782. november 23-án kelt emlékiratban egyenkint megcáfolják a Kurczböck érveit. Az illyrek nem utaznának a beadvány szerint Pestre, ha könyvet akarnának venni s ezentul is kereskedők közvetítenék a szükségéseket, a boltnyitásnak tehát nem volna értelme. De a drágítás sem indokolja azt, mert az iskolakönyveken rajta van az ár, ezeket nem lehet megdrágítani s a könyvkereskedő csupán a százalékot kapja meg a könyvnyomtatótól. (Der Buchdrucker nur den Kaufleuten, wenn er solchen lieber als mit Buchhändlern zu thun hat, einen dem Handel angemessenen Rabat geben.) Itt különben is az a szabály, hogy a két budai könyvkereskedés, t. i. az egyetemi könyvkereskedés és a Diepold Floridusé, továbbá a pesti könyvkereskedés ugyanazon áron adják a könyveket, nekik nincs szükségük külön árszabályozásra. A cserekereskedés eszméjét sem tartja az emlékirat kivihetőnek, mert nem hiszi, hogy az illyr kereskedő csak azért fog 2 sertést felhajtani vagy néhány marhabőrt felhozni, hogy 10—12 forint ára könyvet vigyen érte haza. Pesten végül nem laknak nagy számmal illyrek s nem is fordulnak meg itt sokan, Kurczböck tervét tehát inkább Eszéken, Péterváradon vagy Temesvárott lehetne megvalósítani.

A pesti tanács is ellenezte a tervet s 1783. február 28-án kelt felterjesztésében védelmére kelt könyvnyomtatóinak s könyvkereskedőinek, kiket már Trattner szabadalma is érzékenyen megkárosított. A tanácsi jóindulat eredménytelen maradt, mert Kurczböck József 1783. június 2-án megkapta az engedélyt, hogy Pesten könyvkereskedést nyithasson.⁹² Csupán azt köti ki a helytartótanácsi leirat, hogy Kurczböck vétesse fel magát előbb pesti polgárnak. 1783 szeptember 10-én azon kiváltságot is megkapta Kurczböck, hogy a bécsi nyomdájában készült illyr könyveket vámmentesen szállíthassa az országba s ugyanakkor megtiltották egyéb illyr könyveknek a behozatalát is.⁹³

A Kurczböck pesti vállalkozása éppen olyan kevésbé sikerült, mint a Trattneré, mert Stachel József 1789 május 6-án kelt be-

⁹¹ Pesti levéltár. Intimata archivi antiqui 6051.

⁹² Pesti levéltár. Intimata archivi antiqui 6094.

⁹³ Pesti levéltár. Intimata archivi antiqui 6084.

adványából megtudjuk, hogy könyvkereskedése csupán rövid ideig állott fenn, aztán felhagyott vele.⁹⁴ A Kurczböck szabadalma 1793 április 18-án Novákovics István udvari ágensre szállott, No. áko. ics. tól pedig 1795 december 11-én az egyetemi nyomda vette át. Az egyetemi nyomda az utóbb említett nyomdatulajdonos valamelyik rokonai is alkalmazta mindjárt, mert 1798-ban Railli és Belenka pesti kereskedőknél szabadalmának a megsértése címén számos szerb könyvet foglaltat le az egyetemi nyomdán, s a végrehajtás alkalmával Novákovics Macarius képviseli.⁹⁵

Stachel József 1789 június 5-én kapta meg a könyvesbolt-nyitási jogot a helytartótanáctól, a jog megszerzése azonban sok utánjárásába került. Eredetileg bécsi könyvkereskedő volt s mint ilyen folymodott boltnyitási jogért a pestvárosi tanácshoz, amely az engedélyt ridegen megtagadta. 1789 május 6-án Pest vármegye előtt ujtotta meg vonatkozó kérését, minthogy a városok ügyei ez időben József császár rendelkezése következtében a várrégység főhatósága alá tartoztak. A vármegye a várostól kért ez ügyben előzetesen jelentést, a város pedig felvétette a könyvkereskedéssel foglalkozó könyvnyomtatók, könyvkereskedők és könyvkötők számát s 1789 május 23-án kelt jelentése kapcsán beterjesztette a vármegyéhez.⁹⁶

A jelzett felvétel szerint Pest városában 1789 május 16-án volt 4 könyvkereskedő, t. i. Weingand János Mihály, Strohmayr Ignác Antal, Diepold Floridus és Lindauer János, végül a Trattner-féle könyvkereskedés tulajdonosa, Pauer János Mihály. Ugyanazon felvétel szerint volt a városban 3 könyvnyomtató, t. i. Landerer János Mihály, Trattner Mátyás és Paczkó Ferenc, továbbá 6 könyvkötő, t. i. Fischer János, özvegy Khórné, Müller Antal, Mitterdorfer József, Exner István és Kammerlohr Ádám. Ezt a számot a pestvárosi tanács fenti jelentése elegendőnek, sőt tulsóknak (überflüssig) találta, s természetesen azt javasolta a vármegyének, hogy Stachel József kérését utasítsák el.

A helytartótanácsnak más volt a véleménye ezen ügyről s 1789 június 5-én elrendelte, hogy Stachel Józsefnek a könyvkereskedői jogot meg kell adni. A helytartótanácsi végzés abból indult

⁹⁴ Derselbe hat in Pesth keine ordentliche, sondern nur eine Oriental-Buchhandlung, und weil diese keinen Fortgang hatte, abgezogen. Pestvárosi levéltár. Intimata archivi medii 3157.

⁹⁵ Pestvárosi levéltár. Intimata archivi medii 6142.

⁹⁶ Pestvárosi levéltár. Intimata archivi medii 3157.

ki, hogy az irodalom fellendülése, az olvasási kedv terjesztése és a Pestre helyezett egyetem egyaránt megkövetelik, hogy a könyvkereskedések száma szaporittassék. A helytartótanács véleménye szerint a könyvesboltok szaporodása a közönség érdekeit szolgálja, most azonban kevés könyvkereskedés mellett drága és ritka a könyv.

Alig szerezte meg a könyvkereskedői jogot Stachel, már is baja támadt a kartársaival. A pesti könyvkereskedők 1789 június 24-én beadványt intéztek a helytartótanácsához, amelyben azzal vádolták meg, hogy nem magának, hanem Kilián Ádámnak szerezte meg a könyvkereskedői jogot, s ez utóbbi ellen alapos kifogásaik vannak.⁹⁷ A helytartótanács elrendelte a vizsgálatot s a 4 pesti könyvkereskedő 1789 augusztus 10-én kelt közös beadványában a következő vádakat emeli Kilián Ádám ellen: 1784 február 8-án egy álarcosbálon postás öltözetben leveleket osztogatott, melyek a családok közötti jó viszonyt megrontották; gunyiratokat terjesztett s végül házasságtörést követett el. A vádakat igazolta özvegy Köpfné 1789 augusztus 11-én kelt nyilatkozata, amely arra is kiterjeszkedett, hogy Kilián Ádám goromba ember s őt megkárosította. A helytartótanács nem tekinthette elég súlyosaknak a vádakat, mert nem tiltotta el Stachelt attól, hogy Kilián Ádámot üzlettársává fogadja. Röviddel utóbb egészen átruházta az üzletet Kiliánra, mely a legujabb időkig a család kezén maradt.

Lindauer János vállalkozásának csupán a szomorú végétől tudunk.⁹⁸ Eladósodott, tönkrement s könyvesboltját zár alá helyezték, utóbb elárverezték. A hitelezők sorában első helyen a felesége, Schwendter Katalin áll, ki az 1786 november 23-án kötött házassági szerződés szerint 1000 forintot hozott a házhoz s az első volt, aki 1795 november 13-án az ura tömegével szemben jogát érvényesítette. A felesége 1000 forintján kívül Marherr Pálnak tartozott 600 forinttal és Lindauer József müncheni könyvkereskedőnek 4000 forinttal. Ezek alapján a pestvárosi tanács megbízottja 1795 november 30-án lefoglalta a könyvesboltot s a három hitelező mindegyike számára megfelelő értékű könyvet jelölt ki, melyek jegyzékét az iratokhoz csatolta.⁹⁹ A hitelezők azonban nem könyvet,

⁹⁷ Pestvárosi levéltár. Intimata archivi medii 3157.

⁹⁸ Az 1790. július 24-iki tanácsülési jegyzőkönyv szerint 1788-tól kezdve folytatta az üzletet s csupán 1790. augusztus 7-én szerzett polgárjogot.

⁹⁹ Pestvárosi levéltár. Missiles archivi medii 3646.

hanem pénzt akartak s így a tanácsi megbízott kénytelen volt vevő után nézni. Ez azonban nehezen ment, hiába kínálta, hiába hirdette az üzletet, vevőre nem talált. Végre 6 esztendő után Hartleben Konrád Adolf 1000 forintot ajánlott fel a könyvkereskedői jogért és a könyvállományért, Gáli Jakab pedig 1250 forintért meg is vásárolta 1801 október 13-án. Az 1250 forintból 400 forintot a háziur kapott, Marherr Pál megkapta a 600 forintját, s többi pedig az özvegyé maradt.

Az iratok mellett fekvő könyvjegyzékek megérdemelnék, hogy egész terjedelmükben leközzöltsenek, mert egy a kor színvonalán álló pesti könyvkereskedés állományát tüntetik fel a 18. század végén. Sokkal terjedelmesebbek azonban, semmint e munka keretén belül leközzölhetők lennének. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a könyvjegyzékekben foglalt könyvek, kevés kivétellel, idegen, főleg német nyelvűek, a legkülönbözőbb tudományszakokhoz tartoznak. Magyar könyvet csupán keveset találunk a könyvjegyzékekben s ezek a következők:

Magyar történetei, 110 példány,
Igaz magyar (1. és 2. kötet), 2 példány,
Igaz magyar (3. és 4. kötet), 77 példány,
Más is igaz magyar, 6 példány,
Szerelem példája, 1 példány,
A könyvek szabados olvasásáról, 3 példány,
Ne bánts a magyart, 12 példány,
Gróf Essex, 1 példány,
A leányoknak orvos-asszonyok, 5 példány,
Nemes magyar nemzethez, 27 példány,
Erdélyi játékos, 5 példány,
Európában minden vitézrendeknek, 5 példány,
A gyermekek barátja, 17 példány,
A fekete epés, 2 példány,
Magyar- és Erdélyországnak esmérettye, 2 példány,
Almancius. Szomorú játék, 1 példány,
Világ nagyjai veszedelme, 6 példány,
A philosophusok, 4 példány,
A minister, 1 példány,
Medon, 1 példány,
Középajtai dohány, 5 példány,
Barclay Argenis, 2 példány,
Hét mennyei szent zárnak, 24 példány,

Joseph Egyiptusban, 2 példány,
 Jelesebb rendeken, 4 példány,
 Kegyesség segítő keresztény, 1 példány,
 Magyarországi öt különös, 5 példány,
 A török birodalomról, 3 példány,
 Anglius és magyar, 10 példány,
 Aruló Judás, 1 példány,
 Araspes és Ponthica, 10 példány,
 Nemes hazugság, 24 példány,
 Lange: Marha-dögről, 16 példány,
 Az egészséges hosszú életről, 6 példány,
 Jóseph eladása, 3 példány,
 Az igazgatás, 2 példány,
 A naturalisták, 1 példány,
 A természetről való beszélgetések, 5 példány,
 Az halálfo, 2 példány,
 Egy plebánusnak, 8 példány,
 Pikó herceg, 3 példány,
 Benyák: Okos elméknek, 1 példány,
 Kovács: Utak és utcák, 1 példány,
 Vasárnapi szent igék, 1 példány,
 Vajda: Jézus Krisztus élete, 1 példány,
 Szép esztétika, 1 példány,
 Váczi gabona, 4 példány,
 Magyar gyász, 1 példány,
 A jó magyarhoz, 11 példány,
 Az ítélet napján, 9 példány,
 Nyári kezdete, 15 példány,
 Valéria és Scipió, 2 példány.

Az iratok mellett maradt Lindauer János üzleti levelezése, amely számos jellemző adatot őrzött meg számunkra a könyvkereskedelem akkori állapotáról. Ujváry Dávid kalocsai kanonok és bezdáni plebános egyike volt a legjobb vevőinek s 1793 február 16. óta állott Lindauerrel üzleti összeköttetésben. Hittudományi munkákat, egyházi és klasszikus szerzőket vásárolt. A vásárosok útján hozatta le a könyveket s a vásárosok útján egyenlített ki tartozásait, amelyek egy alkalommal 640 forintot tettek ki egyszerre, ami ez időben tekintélyes összeg volt. A könyvek külsejére és vételárára nagy gondot fordított s nem vezettette magát vakon a köngvkereskedő által. 1794 március 26-án kelt le-

veléber: p. o. kijelenti, hogy Calmet kommentárjáért és szótárjáért azért volt hajlandó 68 forintot fizetni, mert Lindauer kötött példányt ajánlott fel, a kötés azonban használhatatlan volt s ezért árszállítást követel. Ugyanazon levélben figyelmezteti Lindauert, hogy Baroniust a Weingand katalógusa 230 forintért ajánlja és Lindauer mégis 250 forintot követel érte. Levele végén hangoztatja, hogy szívesen vásárol, de okosan akarja vásárlását intézni. (Libros enim quemadmodum libenter emo, ita prudenter emere volo.) Egyszóval nem csupán könyvszerető, hanem egyszersmind könyvértő gyűjtő volt, aki sok hasznot hajtott a könyvkereskedőnek, de akinek nagy igényei is voltak s akinek kiszolgálása nem volt könnyű feladat. Ilyen jó vevője aligha lehetett sok Lindauernek, mert különben nem bukott volna bele a vállalkozásába.

Vándor-könyvkereskedők

Meg kell végül emlékeznünk a vándor könyvárusokról, akik faluról-falura, városról-városra hordozták portékájukat, ami rendszeren egy-két ládában volt elhelyezve s nagyon vegyes áru volt.¹⁰⁰ Egy ilyen vándor könyvárus vetődött 1729-ben Budára s az »Elefánthoz« címzett vendégfogadóban fejezte be földi pályafutását 1729 július 29-én. Hagyatékát azonnal leltározattatta a budai tanács s átadta két társának. Volt ebben a hagyatékban papír, szentkép, zsebkés, tükör, flóta, olvasó, szemüveg, lámpás stb. és egy halmaz mindenféle könyv, ezekkel kereskedett boidogult tulajdonosuk. Ilyen volt egy vándor könyvkereskedő üzleti felkészültsége, ezek eladásából tartotta fenn magát.

Az érdekes okmány a következő:

»Inventarium, was bey dem »Elephanten« alhier in der Wasserstadt bey Hinscheydung des Johann Schwartz denen 2 übrigen Bilderkramer-Knechten Valentin Oberprückh und Anton Weisser übergeben worden, Ofen, den 29. Julii 1729.

1 Druchen, worin:

1 Riss goldtgeschlagenes marmolirt und unterschiedlich Papier,

2 breviaria per annum,

1 missale, 2 currus Israël genandt,

1 commentarii institutionum imperialium,

1 dictionarium, 1 biblia sacra, 1 centuria controversiarum ex utroque jure,

¹⁰⁰ Geschichte des deutschen Buchhandels, II. k. 134. 1.

1 Predigtbuch: Bonus ordo etc., 1 rerum novarum nomina,
2 Franzosin wahrhafte Geschichten, 2 Particulargerichte der Seelen, 2 Canisius, 1 doctrina pandectarum, 1 Christus ein feuerheisses Worth Gottes. Predigtbuch,

2 proprium missarum, 1 missale,

1 kurtzer Begriff der gantzen medicinae praxis, 1 belustige Andacht in Gott, 2 guldene Denkhring göttliche Almacht, 1 Stadthalterschaft Christi,

1 tribunal conscientiae, 1 centum et novem vitas imperatorum concernens,

1 P. Didaci Stellae: Verachtung der Welt, 1 deliciae sylvestres, 1 lexicon,

1 hellischer Risenstreit, 1 Naturlicht,

1 Weltineiner Lust, 2 supplementum novum purpurae doctae, 1 Thierkreis,

1 collegium universi juris canonici,

1 wohl angeführte Weinkeller P. Abraham,

1 Predigtbuch A. R. P. P. Claudii, 1 christcatholischer Stadt- und Landcathecismus, 1 R. P. Gerhardi Pauli Predigten, 1 R. P. Caspari Mandel Predigten, 1 R. P. Anthonii Predigten,

30 paar unterschiedlich grosse und kleine Messer in Scheyden, 2 Säulen Bücher, 60 mittlere Kupferbilder, unterschiedliche Prospecte, Architecturbuch,

5 paar buchsbaumene Flauten, 1 helffenbeinener Einsatzmesser, 4 commentarii anathematica, 6 Commedianten-Bücher,

4 Buch Babier (!) in guldenem Schnitt,

40 Sackspiegel, unterschiedliche Kleinigkeiten, als Federmesser, Barbiermesser, Agnus Dei etc. in einer Schachtel, 2 grosse Spiegel, 142 ordinäre höltzerne Rosenkränze, 36 Strohhütel, 4 Muschelschachteln,

1 Riss türkisch Papier, 6 Band Kämeln (!), 3 Stuckh Musicalien-Bücher,

3 kleine Latern, 2 semini inferni, usura et simonia,

1 gantze Truchen voll unterschiedlich verbrochene Bilderkramerey,

1 Druchen mit unterschiedlichen Kleinigkeiten, Bilder, Carten, Agnus Dei etc.

5 Uhrfeder, 2 helffenpeinene Wedeel,

2 Päckhel Pemseln, 9 Messbüchel,

5 Stuckh geistliche Theses, 23 Landcarthen, 2 Particular-
gericht, 1 verbum abbreviatum concionum, 1 corpus juris,
1 Brevier, 1 soliloquia Augustiniana,
1 arcanorum status libri decem,
14 Buch Postpapier, 1 biblia sacra. Ofen ut supra,
Per me Judocum Mauritium Sibert m. p. cancellistam.¹⁰¹

*

Ezekben vázolhatjuk a magyarországi könyvnyomtatás és könyvkereskedelem sorsát a 18. században. Nem sikerült, de nem is törekedtünk az összes könyvnyomtatók és könyvkereskedők működéséről beszámolni, mert ehhez nem állott elegendő levéltári adat a rendelkezésünkre. Igyekeztünk azonban a könyvnyomtatás és könyvkereskedelem helyzetét minden oldalról megvilágítani s ezzel olyan jellemzést adni, mely az összes egykoru magyarországi hasonvállalkozásokra egyaránt érvényes. Megállapíthatjuk, hogy a könyvkereskedelem akkor vált külön a könyvnyomtatástól, amikor az irodalmi termelés bőségebbé lett s az olvasóközönség száma szaporodott. Ez csupán a 18. század két utolsó évtizedében következett be, addig a könyvnyomtató kereskedő is egy személyben s legfeljebb a könyvkötők támogatására számíthat. A könyvkereskedelem emelkedésével egyidejűleg nagyobb mennyiségű külföldi könyv került az országba, de az elfogult kormány éppen olyan szigorúan ellenőrzi a könyvkereskedőket, amint előbb a könyvnyomtatók munkájára ügyelt. Ezért nem volt Magyarországon szabadabb szellem, ezért nem haladt a korral gazdasági, társadalmi és közművelődési berendezkedésünk, ezért maradt Magyarország a nyugati nemzetek mögött. A szellemi munka műhelyében a tüzet mesterségesen fojtották el s a munkások kezét megkötötték: az eredmény ehhez mérten szomorú volt.

¹⁰¹ Budai levéltár. Tanácsí vegyes iratok.

NÉVMUTATÓ.

Aigl 30
 Alvarez Emánuel 17, 31
 Ambrózy 45, 46
 Angermann 51
 Anyos 21
 Apollonius 18, 20
 Árgirus 18, 20, 35
 Aristoteles 41
 Aspremon, gr. 48
 Bajtai Antal 51
 Ballagi Akadár 8, 10, 13, 19
 Ballagi Géza 32, 33
 Barics 41
 Balassa Bálint 16, 18
 Batteny 41
 Batthyány Fülöp, gr. 48, 51
 Bauer Mihály 51
 Baumeister 47, 48, 51
 Benyák 53
 Belenka 55
 Beer Mihály 43, 44
 Beleznay 45
 Beniczki Tamás 15, 35, 36
 Bianconi 42
 Biró Márton 32
 Bisching 42
 Boráros János 47
 Baronius 59
 Breuchels 41
 Bretschneider 21, 47
 Brudern, br. 47
 Brundhuber 51
 Brunswick 22
 Buberle 48
 Busch 47
 Calmet 59
 Canisius 15, 18
 Cicero 15
 Csernyánszky 48
 Cziráky 14
 Czopff 41
 Darvas 48
 Dedalus 21
 Oegen 44
 Domussi 52
 Diel 51
 Diepold Floridus 51, 54, 55
 Dimesik Tamás 36
 Dinsky 48
 Diogenea 13
 Diskant 51
 Echterliffe 51
 Eggenburger József 50

Egyetemi nyomda 29, 31
 Eitzenberger Ferenc Antal 8, 9, 10, 11
 Engell József 28
 Erber 23
 Eszterházy (egri püspök) 47
 Exner István 45, 55
 Fábrý 47
 Febronius 41
 Fekete 48
 Fináczy 18, 32
 Fingerhut Adolf 47
 Fischer János 22, 29, 30, 55
 Fischer Jánosné, özv. 45
 Frigyes, II. porosz király 33
 Gabler 45
 Gáli Jakab 57
 Ganganellus 42
 Gebel Konrád Agoston 51
 Gergely 51
 Gleixner János 43
 Glosius 48
 Gneffló 14
 Godál (István) 22
 Goffine 21
 Gotthardi 30
 Gretser 16, 17
 Gyöngyösi 18, 19
 Gyulai Sámuel, gr. 52
 Hamar 21
 Haraszi Károly 19
 Harles 41
 Hartleben Konrád Adolf 57
 Heimbücher 48
 Henyei 48
 Heptner János György 8
 Herudics 48
 Hertrum János 45
 Heyll Quirinus 4
 Hiebl József 9, 34
 Hirsch 22
 Hochmeister 52
 Hoffer Margit 9
 Hofforné Krausz A. M. 46
 Hohonleitner 13, 44
 Homeros 42
 Horváth 22
 Hoxa 47
 Hödl 13
 Hübner 14
 Imre János 47
 Jeszenszky 52
 József, II. 21, 22, 33, 55
 Jung 52

Kammerlohr Ádám 45, 55
 Kanticzky 52
 Károlyi, gr. 48
 Kaufer 48
 Kaufmann 52
 Keil Ambrus 50, 51, 53
 Kelemen, XIV. pápa 33
 Kemény János 15, 18, 35, 36
 Kenedics 48
 Kereszturi József 33
 Khórné, özv. 55
 Kiebling 52
 Kilián Ádám 31, 44, 43, 56
 Kiss (könyvkötő) 52
 Knoch 42
 Knie 22, 47
 Koch 42
 Kodrus 13
 Kolumszitz 52
 Kónyi János 20, 22, 23
 Kovács József 47
 Königsacker 14
 Köpf János György 12, 29, 30, 41, 43,
 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 54, 56
 Kramerlohr Ádám 45
 Krausz Anna Mária 46
 Krauton 48
 Kun 52
 Kurczböck 49, 53, 54, 55
 Laczkovics 48
 Lalemant 41
 Landerer János Mihály 10, 11, 24, 45, 55
 Landerer János Sebestyén 5, 10
 Landerer Katalin 7, 11, 15, 19, 25, 26,
 27, 29
 Landerer Lipót Ferenc 6, 8, 25
 Landerer Mihály 6, 7, 8, 11, 25, 26, 28,
 31, 33, 49
 Landerer nyomda 15, 30, 33, 43
 Lang 52
 Lange 58
 Lederer 42
 Lentz 48
 Lessing 43
 Lottner Gottfried József 10
 Lichtmansberger 48
 Liedeke 42
 Lindauer 43
 Lindauer János 44, 45, 55, 56, 58, 59
 Lindauer József 56
 Linné 42
 Lósy 52
 Madarassy 47
 Mahler Fülöp 43
 Makó Pál 33
 Marherr Pál 56, 57
 Mária Magdolna 18, 20
 Mária Terézia 32
 Markálfi 18
 Martinovics 8
 Mátyás király 20
 Maus Gellért 12
 Mayer 53
 Mayer, (Ant.) 11
 Mayer (plébános) 47
 Méhes 47
 Meiner 42
 Millor Mihály 9
 Mikitsch 48

Mittendorfer (Eszék) 52
 Mittendorfer András 47
 Mittendorfer József 45, 55
 Moger 48
 Molitor 22
 Mohár Zsigmond 52
 Montier 13
 Moser 52
 Müller Antal 45, 55
 Nagy József 35, 36
 Necker 42
 Némethy 5, 8, 11, 19, 53
 Neu 52
 Neumann 52
 Neumayer 48
 Nottenstein János György 5, 15, 19, 35,
 36
 Nottenstein Veronika 5, 24
 Novák 22
 Novákovics István 55
 Novákovics Makarius 55
 Oberprück, Valentin 59
 Offerhausen 41
 Okolicsányi 14, 52
 Paczkó Ferenc Ágoston 10, 25, 28, 45,
 55
 Pauer János Károly 43, 44
 Pauer János Mihály 55
 Pauer Mihály 45, 53
 Patachich 22
 Pázmány 35
 Pécsi András 8
 Pécsy 8
 Perne András 8
 Piller 47
 Pius, VI. 33
 Potska 41
 Pöck 22
 Prag 47
 Prieto 22
 Proczka 48
 Prónay Pál, br. 47
 Rác (orvosnár) 47
 Raff 42
 Railli 55
 Rátz 21, 22
 Ratzkovits 52
 Renauer Fülöp János 24
 Rettig 22
 Richter 47
 Rietaller 14
 Rimai János 18
 Ritter 52
 Ropi 48
 Roth 52
 Rozgonyi 13
 Royer Ferenc 10, 11, 13, 25, 26, 28
 Royer János Pál 10
 Sajnovics 21
 Salamon király 15, 18, 20
 Salhausser 14
 Sattlberger 52
 Schaffrath 52
 Scheibel 52
 Schlegel 52
 Schlöttwein 42
 Schmitz Simon 23
 Schmid 41
 Schmiedbauer 52

Schwartz Johann 59
 Schweidel 48
 Schwendtner Katalin 56
 Seltz 41
 Sötér 45
 Spaiser Ferenc Domokos 23
 Spaiser Keresztély 6, 24, 25, 26
 Spath 48
 Stachel József 31, 43, 44, 45, 54, 55, 56
 Stanisavlovits 52
 Stillfried 15, 18, 20, 22
 Stipsich 47
 Streibig János György 9, 23, 24, 27
 Strohmayer Ignác Antal 43, 44, 45, 50, 55
 Sulzer 42
 Szabó Pál 48
 Szapáry, gr. 47
 Szaitz 43
 Szent Anna 35
 Szentgyörgyi 13
 Szórényi 52
 Tacitus 41
 Tancsics 15, 18
 Tatay 23
 Teleky József, gr. 47
 Temesváry 48
 Teszárovi 48
 Thomas János 40
 Tleserius 41

Toldi Miklós 15, 18
 Tóth Imre 48
 Trattner Jakab 52
 Trattner János Tamás 11, 12, 13, 47, 49, 50, 51, 53
 Trattner Mátyás 13, 14, 45, 52, 55
 Trattner könyvkereskedés 55
 Trattner nyomda 29, 30
 Trnka 21
 Ujváry Dávid 58
 Ulloa 42
 Vajda 58
 Veltzl 42
 Veszely Albert Vilmos 9
 Viessner Borbála 8
 Vocho 42
 Volcksmann 42
 Vörös Ferenc 47
 Vörös Márton 48
 Wallner Lőrinc 9
 Wappler 43
 Weber 43
 Weber Oszwald 47
 Weidinger 52
 Weingand János Mihály 12, 40, 42, 44, 47, 46, 48, 49, 50, 52, 54, 55, 59
 Weissner, Anton 59
 Winkelmann 42
 Winkler 23
 Zalonyi Nagy János 35
 Zimányi 48

Tartalom

Könyvnyomdászat és szellemi élet	3
Budai nyomdászok	4
Pesti nyomdák	8
Nyomdajegyzékek	15
Kalendárium-szabadalom és utánnyomás	23
Tankönyv-szabadalom	26
Cenzura és köteles példány	31
Könyvkötő-könyvkereskedők	34
A könyvkereskedelem szabályozása	38
A könyvkereskedelem a cenzura igájában	40
A fejlődő Pest nyomdászata és könyvkereskedelme	45
Vándor könyvkereskedők	59
Névmutató	62

Mellékletek

1. Catalogus librorum in typographia Budensi apud Joann. Georg Nottenstein.
  2. Ehren-Schall an dem hochzeitlichen Festtag des Herrn Joh. Georg Nottenstein.
- A borítékon: Joliann Müller pesti antikvárius boltjának képe.
 (Egykoru metszet után.)

